

Z
Z
P

de Helling

NR 2 · ZOMER 2011 · € 7,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

Hristina Tasheva verliet Bulgarije op zoek naar een betere toekomst en overleefde in Nederland door middel van schoonmaakwerk. Op een gegeven moment begon ze de twee werelden waarin ze zich bewoog te fotograferen.

"Het recht om vrij te reizen door de EU-landen zonder het recht te hebben om te werken creëert slavernij. Een grote zwarte markt voor tweede hands mensen wordt geschapen. Hun 'zwart werk' wordt als criminaliteit beschouwd.

In de fotocollage fotografeerde ik mijzelf als een silhouet, onherkenbaar, verborgen, in zwart, maar tegelijkertijd als iemand wiens persoonlijkheid er niet toe doet. Handelend. Iemand huurt iemand om werk in het duister te verrichten. Wie is het gelukkigst in deze situatie? Misschien degene die de kans heeft om te werken en te dromen van een toekomst met een 'beter leven'?

Op het omslagbeeld stel ik de vraag of deze toekomst illusie is of werkelijkheid? Mijn hoop en verlangens zijn mijn vrienden, en tegelijkertijd mijn vijanden."

INHOUD

De Helling, jaargang 24 nr 2 — zomer 2011

THEMA: ZZP

Linde Gonggrijp: “Organiseer solidariteit opnieuw” 6

Interview met directeur FNV Zelfstandigen — Erica Meijers en Arno Uijlenhoet

Outsiders en ondernemers 10

Voor een actieve arbeidsmarktpolitiek – Kees Vendrik

De illusie van de creatieve zzp’er 14

Het is niet zo leuk als links denkt – Anders Pedersen

Duizendpoot in de GGZ 16

Ervaringen uit een psychologenpraktijk — Bert Vendrik

Humanisme in de praktijk 22

Huishoudelijk werker en eigen baas — Sjoukje Botman

Het Los Angeles model 24

Hoe het ook zou kunnen — Sarah van Walsum

Selfmade man 30

De zzp’er als guerillastrijder — Leonhard de Paepe

Bruto Nationaal Geluk 34

Zelfstandig naar een ontspannen samenleving — Roos Wouters

Halsema’s vrijheid 38

Het moet moralistischer — Dick Pels

Tussen halve revoluties en hele waarheden 43

De wereld faalt in het Midden-Oosten — Annie van de Pas

Kernenergie 44

De mythe van de renaissance — Bas Eickhout

BEELDBIJDRAGEN

Zelfportretten van zzp’ers

Hristina Tasheva 1,2 — Peter Valckx 5 — Farhad Foroutanian 8 — Eva Hilhorst 13

Bernice Siewe 19 — Philippe McIntyre 20 — Herko van Eerden 30 — Hapé Smeele 34

Prostituees getekend door Joppe van Dijk 46

RUBRIEKEN

Menno Hurenkamp in Moskou 9 — Verder lezen 36 — WB bericht 42

De Helling is een tijdschrift over politiek & cultuur
Jaargang 24 · nr 2 · zomer 2011

Losse nummers: € 7,50
Jaarabonnement: € 29,50
Jongerabonnement (t/m 27): € 15,00
Gironummer: 6990899 t.n.v. tijdschrift de Helling.
Niet voor 1 januari opgezegde abonnementen
worden automatisch voor één jaar verlengd.
ISSN 0922-0119

HOOFDREDACTIE Erica Meijers

REDACTIE

Marijnje Denters
Iris van Domselaar
Bas Eickhout
Marius Ernsing
Aetzel Griffioen
Heleen de Jonge van Ellemeet
Herman Meijer
Farid Tabarki
Olav Velthuis

ONTWERP & BEELDREDACTIE

Mark Schalken / de Ruimte ontwerpers

DRUK Drukkerij Radraaiër

PAPIER 100 % recycled

UITGEVER Stichting Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks

REDACTIEADRES

Postbus 8008, 3503 RA Utrecht
tel 030 239 99 07
dehelling@gmail.com
www.dehelling.net

“Ik kan een somber verhaal houden over de onzekerheid die ik heb als zelfstandige, maar ook een vrolijk over de vrijheid die het me geeft”, aldus fotograaf Peter Valckx bij zijn zelfportret op de pagina hiernaast. Dit is het lied dat overal klinkt als je met zelfstandigen zonder personeel (zzp’ers) spreekt, en daarover gaat het dus ook in deze Helling: de onzekere en vaak ronduit slechte situatie wat betreft inkomen, pensioen, arbeidsongeschiktheid etc. versus de vrijheid en flexibiliteit van de zzp’er.

Het aantal zzp’ers in Nederland is de laatste jaren fors gegroeid, volgens het CBS van 400.000 in 1996 naar 630.000 in 2009. En die groei gaat door, ondanks het feit dat het vooral deze groep is die – samen met andere ‘flexwerkers’ – de klappen van de economische en financiële crisis heeft opgevangen. Dagblad *Trouw* meldde onlangs dat een groeiend aantal zzp’ers een beroep doet op schuldhulp.

Het klassieke beeld van de ondernemer als de stoere *selfmade man* die geen bescherming wenst bestaat nog steeds, maar er zijn steeds meer mensen die min of meer gedwongen voor het ‘vrije bestaan’ te kiezen. De discussie is dan ook in alle hevigheid losgebarsten of er voor deze

groep geen regelingen getroffen moeten worden. Er is een onacceptabele tweedeling op de arbeidsmarkt ontstaan tussen goed beschermde werknemers in loondienst en sappelende zzp’ers zonder sociale zekerheid.

Links is verdeeld over de vraag of en hoe de zzp’er moet worden bijgestaan. Deze Helling getuigt van die verschillende visies en hoopt zo bij te dragen aan dit debat, dat in feite om veel meer gaat dan ‘alleen’ om de zelfstandigen. Fundamentele uitgangspunten van de samenleving staan op het spel, zoals de verhouding tussen collectief en individu en tussen vrijheid en solidariteit.

Begin twintigste eeuw noemde Sigmund Freud in *Das Unbehagen in der Kultur* de moderne beschaving een compromis tussen vrijheid en zekerheid, waarbij individuele vrijheid wordt opgeofferd ten behoeve van veiligheid. Aan het eind van die eeuw constateerde Zygmunt Bauman dat de situatie nu andersom is: alles moet wijken voor de individuele vrijheid. De vraag is, of de sappelende zzp’er daarmee gediend is.

Erica Meijers

Ook de Helling werkt veel met zzp'ers: journalisten, illustratoren en fotografen. Onze 'vaste' freelancers maakten voor dit nummer een portret van zichzelf als zzp'er.

Peter Valckx – zelfstandig sinds 1993

"Ik kan een somber verhaal vertellen over de onzekerheid, de toenemende druk, de neerwaartse spiraal in honorering en de overkill aan fotografen sinds de digitalisering, die de drempel om te fotograferen enorm heeft verlaagd. Maar ik wordt ook vrolijk van de grote voordelen: de vrijheid, de vele plekken waar ik kom, de flexibiliteit en de waardering die ik krijg. Ik ben een tijdje in loondienst geweest als fotograaf en merkte dat mijn motivatie minder werd: je komt in een hiërarchisch systeem en moet meedraaien in een vergadercircuit. Ook werd ik er onrustig van steeds op één plek te moeten blijven. Nu ik door dezelfde mensen als zelfstandige wordt ingehuurd heb ik meer autonomie en meer autoriteit.

Ik werk voornamelijk als portretfotograaf en maak daarnaast reportages: het wordt pas interessant als er mensen in voorkomen. Ieder portret is in feite een zelfportret, een reflectie over een persoon. Ik houd me graag wat op de achtergrond en laat de wisselwerking tussen mij en de persoon zijn werk doen, al let ik natuurlijk wel op licht en sfeer. Je probeert in korte tijd een concentratie op te bouwen waardoor mensen hun aanvankelijke pose loslaten en zich openen. Die afstand en diepte, die een portret een gelaagdheid geeft, is ook in mijn zelfportret aanwezig."

Linde Gonggrijp: “Organ

In de discussie over de tweedeling op de arbeidsmarkt krijgt de vakbeweging vaak het verwijt alleen op te komen voor werknemers met een cao en de belangen van zzp'ers te negeren. Linde Gonggrijp zet zich als directeur van FNV Zelfstandigen wel voor hen in. Ze bevindt zich vaak tussen twee vuren.

FNV Zelfstandigen is twaalf jaar geleden opgericht vanuit de gedachte dat de vakbond er ook moet zijn voor mensen die ofwel bewust kiezen voor de risico's van het zelfstandig bestaan, ofwel na het vergeefs zoeken naar een baan voor een leven als zzp'er kiezen. Veel van deze zelfstandigen hebben wel degelijk behoefte aan ondersteuning en solidariteit. FNV Zelfstandigen beschouwt de zelfstandige als een professionele kenniswerker, een ondernemer die voor eigen rekening zijn/haar arbeid, kennis en ervaring aanbiedt. De zelfstandige vereniging binnen de FNV richt zich daarbij vooral op adviezen, juridische dienstverlening en de versterking van ondernemerschap. Maar behalve de individuele belangenbehartiging probeert de vereniging ook collectieve regelingen te treffen en invloed uit te oefenen op wet- en regelgeving via politieke lobby en in de Sociaal Economische Raad (SER). 35.000 FNV leden zijn zelfstandig en daarmee zijn

ze de grootste belangenbehartiger van zelfstandigen in Nederland. Daarnaast bestaat nog het Platform Zelfstandige Ondernemers (PZO), die ook een zetel in de SER heeft. Linde Gonggrijp: “Wij fungeren als waakhond binnen de FNV door erop te wijzen dat er naast werknemers ook nog andere mensen zijn wiens belangen behartigd dienen te worden.

En natuurlijk, als het gaat over de AOW of de pensioendiscussie, moeten wij binnen de FNV wel eens ‘joehoe’ roepen, ‘de zelfstandigen zijn er ook nog!’ Maar het feit dat we zoveel leden en een SER zetel hebben, helpt wel. De discussie is niet altijd gemakkelijk, omdat de FNV voornamelijk vanuit het perspectief van mensen met een vaste baan kijkt, maar de vakbond zal zich op dit punt moeten vernieuwen, want er zijn steeds meer mensen die op een andere manier werken.”

iseer solidariteit opnieuw”

de Helling
7
zomer 2011

Onlangs was er een conflict tussen de FNV Bondgenoten en de top van de FNV over flexibilisering. Dit bevestigde het beeld dat de typische 'vakbondsmen', georganiseerd in FNV Bondgenoten, vooral de rechten en privileges van de zittende werknemers verdedigt en de mensen die daar buiten vallen als concurrenten beschouwt. Heeft u daar intern ook last van? Wordt de positie van FNV Zelfstandigen bemoeilijkt door FNV Bondgenoten?

“Onlangs bij een Europese discussie over zelfstandigen werd mij weer duidelijk dat de ‘diehard’ FNV-er hard nodig is voor de onderkant van de arbeidsmarkt. Maar de FNV moet er wat mij betreft ook zijn voor de kinderen en kleinkinderen van de leden. Zij verkeren in een andere situatie en daar heeft de typische vakbondsmen onvoldoende oog voor. Van de FNV-leden is veertig procent lid van FNV Bondgenoten, dat is dus niet de hele FNV. Natuurlijk is er wel sprake van wrijving en botsen we wel eens met het gestaalde kader. Er zijn aan de andere kant ook zelfstandige ondernemers die niet blij zijn dat wij onderdeel uitmaken van de FNV. Maar wrijving geeft ook glans. Ik denk dat het juist goed is dat wij bij de FNV horen, omdat wij zo van binnenuit discussies kunnen aangaan. Ik geloof in collectiviteit vanuit de gedachte van het welbegrepen eigenbelang en daarom denk ik dat we bij de vakbond goed zitten. De FNV kan niet om de veranderingen op de arbeidsmarkt heen, net zo min als om de vergrijzing. Ze moet een nieuwe visie op solidariteit ontwikkelen. Solidariteit is in Nederland heel erg geïnstitutionaliseerd. Het is moeilijk in beweging te brengen. Maar voor FNV Zelfstandigen is dat de zoektocht waar het om gaat. Wij zijn de verkenner op de arbeidsmarkt.”

Die geïnstitutionaliseerde solidariteit maakt onderdeel uit van het Rijnlandse model van overleg tussen werknemers en werkgevers. Is de toename van flexibel en zelfstandig werk uiteindelijk niet een bom onder dat duale model?

“Kijkend naar andere Europese landen, moeten we blij zijn dat hier de verschillende inzichten bij elkaar worden gebracht in overleg. Dat geeft namelijk invloed aan alle betrokken partijen en daar heeft iedereen die in Nederland arbeid verricht voordeel van. Wel vind ik dat het model te rigide is opgedeeld in twee kampen, de werkgevers en de werknemers. Je zou moeten uitgaan van drie groepen: werkgevers, werknemers en zelfstandige professionals. De uitzendkrachten reken ik dan tot de werknemers. Voor de zzp'ers zou er ook één belangenbehartiger moeten zijn, nu is het helaas

versnipperd. En ook de sociale zekerheden zijn te rigide opgebouwd in die twee pijlers. Daar zou meer flexibiliteit in moeten worden aangebracht. Daarmee moeten we denk ik niet naar een Angelsaksisch model, maar naar een nieuwe manier van organiseren van solidariteit’.

Binnen GroenLinks is het Scandinavische model steeds populairder geworden. In dit model staat werkzekerheid voorop in plaats van baanzekerheid. Waar staat FNV Zelfstandigen in deze discussie?

“Daar zijn wij het mee eens: werkzekerheid boven baanzekerheid. Het uitgangspunt is dat iedereen die arbeid aanbiedt op de arbeidsmarkt, of het nu gaat om uitzendkrachten, werknemers of zelfstandig professionals, toegang krijgt tot een basis aan scholing en gebruik kan maken van basale voorzieningen, zoals bijvoorbeeld een verzekering tegen arbeidsongeschiktheid. Dat is in het belang van de maatschappij als geheel. Wil je meer dan die basis, dan moet je daarvoor betalen en mag je zelf kiezen hoe je het wilt. Wij zijn voor die keuzevrijheid. De kracht van het Rijnlandse overlegmodel is wel dat geen enkele groep buiten de boot valt. In tegenstelling tot het model in Amerika, waar grote groepen onverzekerd wonen en werken.”

Links en de vakbeweging zijn van oudsher bondgenoten. Maar de relatie is flink bekoeld sinds GroenLinks van mening is dat je in rechten van werknemers met een vast dienstverband moet snijden ten gunste van meer rechten voor zzp'ers en andere flexwerkers. Vind u dat ook?

“Jazeker. Neem bijvoorbeeld de ontslagvergoedingen: het geld daarvoor zou ik veel liever besteden aan scholing, zodat mensen daarna weer gemotiveerd aan de slag kunnen. Nu houden die enorme ontslagvergoedingen mensen gevangen in een ‘gouden hangmat’. Mensen stappen desondanks vaak uit al die veiligheid, omdat de traditionele arbeidsrelatie voor hen niet meer werkt: zij zijn de arbeidsorganisatie ontgroeit met haar vaste kantoorruimten, haar controle en haar rigide cao. De cao is te veel een instituut geworden: het haalt de zeggenschap bij mensen weg en stuurt niet op de inzetbaarheid van mensen. We moeten dus op zoek naar een nieuwe visie op de arbeidsmarkt, ook binnen de FNV. Anders loopt alles vast.”

Is deze ‘zoektocht’ naar een nieuwe visie niet gewoon een keiharde strijd die u met de top en de bonden van de FNV moet voeren?

“Het is de kunst mensen binnenshuis ervan te overtuigen dat we de zaak niet willen afbreken, maar dat we á la Schumpeter via creatieve destructie naar nieuwe wegen zoeken. Wij zijn nergens tegen, maar juist ergens voor. Daar is vertrouwen voor nodig en overtuigingskracht. Dat is inderdaad een hele klus. Een voorbeeld is de discussie over de zelfstandigenaftrek, die gunstig is voor zelfstandig ondernemers met een relatief laag winstinkomen, maar die nadelig uitpakt als je net boven een bepaalde grens komt.”

Vanwege deze kunstmatige grens, die zzp'ers juist vaak hindert om te groeien, heeft GroenLinks voorgesteld om fiscale regelingen voor zelfstandige ondernemers te koppelen aan de omzet en winst van de onderneming. Daarmee krijg je een proportioneel systeem. Wat vindt u van dit idee?

“Een mooi idee. Maar als je het zo bot brengt, wordt het een strijd. Beter is het om de discussie te voeren over de vraag wat wij er als FNV van vinden dat veertig procent van de zelfstandig ondernemers een winstinkomen heeft van minder dan tienduizend euro. Voer je deze discussie dan krijg je veel meer handen op elkaar voor aanpassing van het fiscale model. Je moet het toch presenteren als een zoektocht naar een oplossing.”

Als het gaat om de oplossingen die u voorstelt, bestaat wel de indruk dat FNV Zelfstandigen de zelfstandige professional toch blijft zien als werknemer, in tegenstelling tot een vereniging als PZO. Klopt dat?

“Zeker niet. Wij kiezen wel degelijk voor de keuzevrijheid van de zelfstandige ondernemer. Maar anders dan PZO willen wij wel zoeken naar collectieve mogelijkheden. Bijvoorbeeld voor zelfstandigen om storten te doen voor arbeidsongeschiktheid en pensioenen (fiscaal gezien in de tweede pijler). PZO wil dat overlaten aan de markt (de derde pijler). Wij willen de FOR (De fiscale oudedagsreserve) ombouwen tot een regeling waarin je moet storten, om in aanmerking te komen voor een aftrekpost. Wil je dat niet, dan hoeft het niet, maar dan heb je ook geen fiscaal voordeel. Het gaat erom te stimuleren dat mensen reserveringen voor hun pensioen doen. Dat betekent niet dat wij een pensioenfonds voor zelfstandigen willen, maar we zijn ook niet ten principale tegen fondsen. De markt biedt de zelfstandigen tot op heden namelijk nauwelijks iets betaalbaars. Wij zoeken tussenwegen. Wij zijn niet tegen nieuwe vormen van collectiviteit.”

“Wanneer de bestaande vakbonden inzet-

Linde Gonggrijp

ten op het ontwikkelen en behouden van kennis, binnen en buiten hun organisaties, al dan niet in allerlei netwerkverbanden, dan voorspel ik een veel positievere toekomst. Zeker dan kunnen we de FNV meenemen in een nieuwe visie op de arbeidsmarkt en toegroeien naar één organisatie die de belangen van zelfstandige professionals behartigt. In een nieuwe netwerkeconomie moeten we ervoor zorgen dat iedereen aangehaakt blijft en dat we op een flexibele manier kansen gaan benutten. Daar ligt de uitdaging voor de toekomst. Een voorbeeld hiervan zie je al rondom Brainport Eindhoven, waar zelfstandige professionals, hoog en laag opgeleid, samenwerken met het bedrijfsleven en de overheid.”

Tot slot: er is ook een andere kant aan de groei van het aantal zelfstandigen. Op een flexibele arbeidsmarkt zonder basale ondersteuning ligt uitbuiting om de hoek. Hoe kijkt FNV Zelfstandigen daar tegenaan?

“Je moet wel duidelijk onderscheid maken tussen enerzijds flexwerkers, uitzendkrachten en medewerkers met nul urencontracten en zelfstandigen anderzijds. Wij richten ons op de professional die op basis van eigen motivatie of na langer zoeken naar een baan toch maar de keuze maakt voor zelfstandig ondernemerschap. Bij die eerste groep hebben we te maken met een heel andere categorie, de *outsiders*, de werknemers aan de onderkant van de arbeidsmarkt. FNV Bondgenoten moet aan deze groep aandacht besteden. Daar zijn zij nou voor. Op de postmarkt, in de koerierssector e.d. wordt zelfstandig ondernemerschap eigenlijk misbruikt. Dat tast ook het imago van zelfstandig ondernemerschap aan. Deze mensen zijn geen ondernemers; zij hebben in de meeste gevallen maar één opdrachtgever en rijden in de bedrijfskleding van die opdrachtgever rond. Dat zij vaak niet bij een vakbond zijn aangesloten moet de FNV Bondgenoten zich aanrekenen.”

“Als je kijkt naar de organisatiegraad van de FNV maakt ik me best zorgen. Je vraagt je soms af, waar staat de FNV over twintig jaar? Ook de pensioendiscussie werd door een relatief kleine groep gedomineerd. Het valt bijna niet meer uit te leggen waar dit nog over gaat. Want pensioenen gaat over het organiseren van solidariteit. En wie is nu solidair met wie? Zijn de vijftig plussers nog wel solidair met de jongere? Het is daarom heel fijn als andere FNV bonden deze discussie met ons voeren. Want de wet van het grote getal werkt ook binnen de FNV.”

=

Flexibel

"Ik heb altijd gewerkt, vanaf mijn 19e als freelancer. Ik vond het altijd fijn zelfstandig te zijn, maar het is zeker niet een makkelijke manier om te werken. Je heb een soort vrijheid, maar niet altijd en niet helemaal. Als zzp'er moet je constant blijven leren, je kwaliteit verhogen en je grenzen overschrijden. Dat kost veel energie en tijd. Maar het is de moeite waard. Bijgaand zelfportret zou ik de titel mee kunnen geven: 'altijd op weg naar het strand'. We zijn altijd onderweg, en zullen nooit daar aankomen waar we voor altijd blijven en thuis zijn."

Als ik ergens niet soepel op reageer, dan op flexibiliteit. En zeker niet wanneer linkse mensen er over beginnen. Een jaar of vijftien geleden toeterden aanhangers van de 'Third Way' het van de daken. Tegenwoordig mag GroenLinks graag een flexibel geluidje maken, alsof dit een nieuwe uitvinding is. Maar de riedel is allang bekend: de wereld om ons heen rukt op, computers, machines en Chinezen nemen het handwerk over. Er is maar één antwoord: weg met de zekerheden, levenslang van baan veranderen en zolang we maar flink in onderwijs investeren komt het allemaal goed. Onderwijs, kennis, kiezen, zelf onderhandelen, zelf doen. Levenslang alles nieuw en beter en dood aan de FNV. Dan volgt alsnog de emancipatie die via de arbeidersrevolutie nooit gelukt is.

Drie vragen.

Welke flexibiliteit? Ga eens rond 07h30 op de A12 rondrijden. Of bestel om 08h00 een koffie op Utrecht Centraal. Het overgrote gedeelte van de mensen heeft helemaal geen flexibele baan. Men werkt van negen tot vijf, decennia lang bij dezelfde werkgever. Er zijn hooguit driehonderdduizend mensen in Nederland die op zondagavond werken, rekende de econoom Paul de Beer eens voor. (En ik denk dat ik ze allemaal ken.) Wil men Nederland écht flexibel maken, dan is een deltaplan aan tsunami's van soepelheid nodig. Maar eerst de tweede vraag.

Flexibiliteit voor wat? De retoriek van verandering dient vooral de instituties die zich er van bedienen, zo laat de socioloog Richard Sennett in zijn werk mooi zien. 'Oh wat fijn, dat mijn werknemers flexibel zijn.' Mensen worden niet gelukkig van het voortdurend veranderen, of het nu van baan of van huis of van wat dan ook is. Mensen houden van wortels. Dat er liberalen zijn die daar om moeten lachen, betekent niet meer dan dat er slecht geïnformeerde liberalen zijn. En dan is er nog de derde vraag.

Flexibiliteit voor wie? Computers en Chinezen vervangen niet de laaggeschoolde arbeid,

maar de middenklasse arbeid. De schappen van de supermarkt moeten ook in de toekomst handmatig gevuld. Maar het beoordelen van verzekeringsaanvragen of medische indicaties kan een computer prima af, al dan niet bediend door een Chinees of Indiër. Het is routine die in de moderne arbeidsmarkt onder druk staat, niet de mate van scholing. (Inzicht gestolen van de econoom Paul Krugman.) Niet de VMBO'ers, maar de MBO'ers en de HBO'ers raken in de knel. Iedereen zo hoog opleiden dat niemand meer routinematig werk hoeft te doen, voert vooral de onderlinge concurrentie op. Of dat diplomajagen zinvol is, moet misschien het onlangs afgetreden bestuur van de Hogeschool InHolland vertellen.

Op dit punt aangekomen heb ik alle hoon verzameld die D66, GroenLinks, de eenmansbeweging Ewald Engelen en het ooit zo veelbelovende Alternatief voor Vakbond van Mei Li Vos kunnen mobiliseren. Ik wil toch zeker niet de oude, asociale, witte, dikke, kale, hebbelijke, luie mannen die profijt trekken van een niet-flexibele verzorgingsstaat verdedigen? De mensen die al een huis en een pensioen hebben? Ik wil toch zeker gelijk optrekken met de jonge, zelfbewuste, snelle, knappe jongens en meisjes van de toekomst? Die nog allerlei risico's moeten nemen? Ik wil toch geen sukkel zijn?

Ach. Als die boze FNV'er van 60 mijn grootste vijand is – wie of wat zie ik dan over het hoofd? De tegenstelling tussen flexibel en star lijkt me typisch het product van het gedereguleerde kapitalisme ('gokken met geld van anderen') dat ons de huidige crisis gaf. Flexibel is vooral meegaand. Als het star is om op de flexibiliteit van het uitzendwerk te mopperen, als het star is de flexibiliteit waarmee werkgevers landen en daarmee voormalige werknemers verlaten tegemoet te treden met een eis van een minimuminkomen, dan lijkt me dat het soort starheid waar je huizen op bouwt in plaats van mee vergokt.

=

is meegaand

MENNO HURENKAMP UIT MOSKOU

Outsiders &

Steun aan zzp'ers en andere outsiders op de arbeidsmarkt was de inzet van het document *Vrijheid Eerlijk Delen* in 2005. Sindsdien woeden er in GroenLinks felle discussies. Kees Vendrik, zelf een hartgrondig voorstander van de voorstellen, pleit voor een actieve arbeidsmarktpolitiek.

Bij de oprichting van GroenLinks in 1990 bestonden er drie tradities op het gebied van sociale politiek. Ten eerste die van het basisinkomen, afkomstig uit de PPR en deels uit de EVP. Vanaf de jaren zeventig werd er fundamentele kritiek geleverd op het arbeidsbestel en de dwang tot werk. Het ging om het recht op luiheid en een zeker inkomen. De overheid moest zorgen voor een basisinkomen op het minimum, omgerekend zo'n zeven à achthonderd euro: dat zou mensen werkelijk vrij maken. Er is binnen GroenLinks nooit een meerderheid geweest voor zo'n echt ongetoetst basisinkomen. Maar de traditie heeft wel velen geïnspireerd en is ook steeds weer op de een of andere wijze terug gekomen.

De tweede traditie was verbonden met een deel van de PSP, maar zeker ook met de CPN. Dat is die van het Rijnlandse model, een gedachtegang over de moderne sociale markteconomie die ook populair was binnen delen van de PvdA en zeker binnen de vakbeweging. Het ging om sociale strijd binnen de kaders van de markteconomie. De vakbeweging was daarbij een strategische bondgenoot van de politieke partij. Men wilde concrete verbeteringen krijgen voor mensen die het moeilijk hadden: werklozen, arbeidsongeschikten en onderbetaalden. Je zou kunnen zeggen dat binnen GroenLinks Paul Rosenmöller bij zijn komst in 1989, tot dan toe vakbondsbestuurder in de haven van Rotterdam, de verpersoonlijking van het Rijnlandse model was. De derde traditie slotslotte dateert van de laatste twaalf jaar: de Scandinavische. Die werd vooral ingebracht door feministische economen binnen GroenLinks. Ze probeerden daarmee een breuk te forceren in het bestaande Nederlandse beleid.

Om duidelijk te maken waar het hen om ging, moet ik een uitstapje maken naar de ontwikkeling van het sociale model in Nederland sinds de Tweede Wereldoorlog. Er is toen – niet formeel, maar wel feitelijk – een sociaal akkoord gesloten tussen werkgevers en werknemers. Daarbij kregen de werkgevers volledige zeggenschap over arbeid en arbeidsmarkt: hoeveel arbeid er werd gecreëerd en wie daarop werd aangenomen was uitsluitend een zaak van werkgevers. De vakbeweging had er geen invloed op en de overheid bleef op grote afstand. Er is in Nederland een traditie van passief arbeidsmarktbeleid. Dat betekent dat de overheid zich in perioden van crisis en herstructurering afwachtend opstelt. In de jaren zeventig en tachtig gingen

bijvoorbeeld de scheepswerven dicht, verdween de textielindustrie en maakte Nederland de omslag van een industriële naar een dienstensamenleving. Honderdduizenden mensen kwamen op straat te staan. Maar de overheid en de vakbeweging bemoeide zich daar niet mee; het werd als een van god gegeven feit geaccepteerd. In ruil daarvoor is Nederland met enkele andere West-Europese landen voorop gegaan in een zeer actief beleid van sociale zekerheid. Sinds de crisisjaren van begin twintigste eeuw bestonden al enkele sociale wetten, maar vanaf 1945 was er sprake van een explosie aan sociale wetgeving: ouderdomspensioen, de WAO, de AAW, de nabestaandenwet etc. Alle politieke partijen steunden deze uitbreidingen.

Feministische en andere progressieve economen vonden de combinatie van een passief arbeidsmarktbeleid en een zeer actief sociaal zekerheidsbeleid een slechte zaak. Juist op de arbeidsmarkt vindt uitsluiting plaats en ontstaat ongelijkheid, en juist daar kun je de situatie van mensen dus verbeteren. Je moet niet afwachten tot de consequenties van de scheve verhoudingen op de arbeidsmarkt zich aandienen bij de poorten van de sociale zekerheid. Dan ben je te laat. In de Scandinavische landen werd veel sneller geïntervenieerd op de arbeidsmarkt. Het waren niet voor niets de feministen die dit voorstonden. Goede zwangerschapsverlofregelingen zijn prachtig, maar de fundamentele ongelijkheid tussen mannen en vrouwen en tussen hoger en lager opleiden ontstaat op de arbeidsmarkt en die moet je daar dus corrigeren. Dan gaat het om maatregelen als arbeidstijdenwetgeving, afgedwongen verlofregelingen, meer flexibiliteit voor werknemers etc. Die traditie is binnen GroenLinks steeds belangrijker geworden. In 2005 leidde het tot het beruchte stuk *Vrijheid eerlijk delen*.

Tot 1998 (toen ik Kamerlid werd) hielden die drie tradities elkaar redelijk in evenwicht. Er was een flirt met het basisinkomen, er was de doorgaande lijn van het Rijnlandse model en er was groeiende kritiek hierop vanuit de Scandinavische traditie, die ingaat tegen een aantal gevestigde belangen binnen dit model, met name rond de WW en het ontslagrecht.

Je kunt ook op een andere manier naar die drie tradities kijken. Waar gaat het nu uiteindelijk om? Ik onderscheid twee hoofddoelen, die nog altijd zijn ontleend aan de Verlichting van eind achttiende eeuw: vrijheid en gelijkheid. Bij het basisinkomen en de Scandinavische traditie is vrijheid het belangrijkste motief. In feite is vrijheid geen liberale term, maar een klassiek links begrip. Het is misschien wel het hoogst bereikbare goed, leven zoals je het zelf wilt. Om die vrijheid te borgen heb je gelijkheid nodig, en die hoort meer bij het Rijnlandse model. Veel sociale bewegingen in de jaren zeventig waar GroenLinks uit voort komt, formuleerden hun strijd in termen van gelijkheid: feministen, migranten, homo's. De enige manier om vrijheid en gelijkheid te verdelen is door de solidariteit centraal te stellen. Dat is altijd een van de grondvesten van onze sociale politiek geweest. We gaan dus uit van de elementaire notie dat het inkomen van mensen vaak een toevaligheid is. Onze talenten zijn ons toegevallen, daar hebben we niets voor hoeven doen. En of we die talenten al dan niet kunnen verzilveren in onze samenleving, is ook grotendeels toeval. Als we in een armer

ondernemers

deel van de wereld waren geboren hadden we met dezelfde talenten nooit hetzelfde kunnen bereiken. Solidariteit is de notie dat je inkomensniveau je nooit rechtens toekomt, maar dat het je wordt toebedeeld door omstandigheden. Vanuit die gedachte kunnen we ook gemakkelijker solidair zijn met anderen. Solidariteit is daarom altijd ook een internationale waarde. Globalisering produceert ongelijkheid en vanuit de politiek kunnen we daarop maar op een manier reageren: met solidariteit, door ongelijkheid te bevechten.

Bescherm de outsiders

Hoe sta ik zelf tegenover deze tradities?

Van het basisinkomen ben ik nooit een groot voorstander geweest. De belasting die nodig is om het basisinkomen op een acceptabel niveau te financieren is dermate hoog, dat de arbeid die wel wordt betaald zo extreem duur wordt dat onze welvaart er significant op achteruit gaat. Het basisinkomen is dus onbetaalbaar. En als je het lager maakt dwing je mensen erbij te werken en benadeel je dus diegene die dat niet kunnen; dan organiseer je eigenlijk armoede. Daarbij komt dat je mensen het recht geeft om geen deel uit te maken van de samenleving. Dat vind ik niet goed: ik geloof dat het zinvol is dat mensen een verplichting aangaan ten opzichte van de samenleving. Ik denk dat dat ons betere mensen maakt.

Over het Rijnlandse model ben ik in toenemende mate sceptisch geworden. Het is een hechte organisatie van belangengroepen - sommigen noemen het corporatisme - vakbeweging, werkgevers, overheid, die elkaar in allerlei overlegsituaties tegenkomen en belangen uitruilen ten dienste van een sociale markteconomie. Vooral vanaf begin jaren negentig is er een groeiende groep *outsiders*, die hun belangen in dit model niet vertegenwoordigd zien. Neem bijvoorbeeld het beroemde akkoord *Flex en zekerheid* van 1995. Dat was een typisch Rijnlands akkoord. Aan de keukentafel van onderhandelaar Lodewijk de Waal werd een compromis bereikt tussen werkgevers en werknemers, dat vervolgens door de overheid werd gesanctioneerd. Sindsdien is Nederland in Europa het land met de grootste tweedeling tussen enerzijds mensen met vaste contracten en een goede rechtspositie en anderzijds mensen die daar geen aanspraak op kunnen maken: flexwerkers, mensen met een nulcontract en een groeiende groep zzp'ers. De ene groep heeft uitstekende ontslagbescherming, de andere niet, de ene groep krijgt WW, de andere niet, de ene groep heeft vaak recht op scholing, de andere niet, enzovoort. Wat betreft Vut en prepensioen zijn met steun van de vakbeweging de rechten voor oudere werknemers veilig gesteld. De rekening is doorgeschoven naar de volgende generatie. Datzelfde gebeurde in de jaren tachtig aan de cao-tafel voor het onderwijs: de oudere leerkrachten werden volledig beschermd en de prijs van de bezuiniging werd afgewenteld op de jonge leerkrachten. Dat is een dramatisch akkoord geweest voor de kwaliteit van het onderwijs. Want een paar jaar later was er een groot tekort aan nieuwe leerkrachten. Er viel voor hen namelijk niets meer te verdienen.

Kortom, het Rijnlandse model genereert heel verschillende uitkomsten voor verschillende groepen burgers. Het is onvoldoende in staat om het onderscheid tussen in- en out-

siders voldoende te managen, sterker nog: er zijn vele voorbeelden te vinden waarin dat onderscheid wordt versterkt.

Dat is bij GroenLinks niet ongemerkt voorbijgegaan. Vanaf 2000 werd steeds vaker de vraag opgeworpen of we het niet moeten opnemen voor de mensen aan de onderkant en de rand van de arbeidsmarkt, voor de rechten van de *outsiders*. Over die keuze ging *Vrijheid Eerlijk Delen* uit 2005. Ik stond er geheel achter. Het ontslagrecht moest worden gemodificeerd, vonden we. Het ontslagrecht is geen bescherming tegen ontslag, maar gaat over de hoeveelheid geld die je krijgt als je toch moet worden ontslagen. En naarmate je langer werkt, wordt die ontslagvergoeding groter, vooral naarmate je een hoger inkomen hebt. Mensen met de hoogste inkomens en de beste banen worden in Nederland het beste beschermd. Het zou getuigen van goede sociale politiek, trouw aan de strijd tegen ongelijkheid, dat je het omdraait: mensen met de beste banen hoeft je het minst te beschermen. Het gaat om mensen met een klein inkomen, en helemaal om mensen die buiten het schema vallen en nergens recht op hebben. De vraag is: wie wordt er eigenlijk door het ontslagrecht beschermd en wie laten we ijskoud buiten staan?

We hebben hierover veel bittere discussie met de vakbeweging gevoerd. Maar feit is dat het ontslagrecht in Nederland niet solidair en niet progressief is. Het is een nazorgsysteem voor mensen die het al heel goed getroffen hebben. Het ontslagrecht hoeft niet afgeschaft zoals de werkgevers willen, maar het moet ook niet in zijn huidige vorm behouden blijven, zoals de vakbonden willen. Het moet gemoderniseerd worden, zodat het doet waarvoor het is bedoeld: kwetsbare mensen beschermen en vooruithelpen op het moment dat de economie hen treft.

Voor de WW geldt min of meer hetzelfde. Tachtig procent van de mensen die werkloos raken, en dan heb ik het nog niet over de zzp'ers, krijgt in Nederland geen WW. De bezuinigingen van de afgelopen jaren hebben bovendien de entree-eisen verhoogd: je moet steeds langer en meer uren gewerkt hebben om ervoor in aanmerking te komen. En naarmate je langer en meer gewerkt hebt, krijg je eerder en meer WW. Het overgrote deel gaat dus naar oudere werknemers. Dat is begrijpelijk, want voor hen is het ook vaak moeilijk om terug te komen op de arbeidsmarkt. Maar het is opnieuw nazorg: we kijken dan niet meer naar ze om. Als je de 55 bent gepasseerd wordt je afgeschreven. Het zou logischer zijn als de WW bekort wordt, omdat de overheid dan wordt gedwongen mensen na een jaar weer aan het werk te helpen. Actief arbeidsmarktbeleid hoort bij een korte WW. Het overgrote deel vindt binnen een half jaar zelf weer een baan. Laat hen dus die tijd met rust. In Nederland is het nu vaak andersom: in het begin heel veel activiteit, en daarna nauwelijks meer.

De drang om hier iets aan te doen is niet erg groot, omdat de werkloosheid niet zo hoog lijkt. Verschillende ministers kwamen de laatste jaren aan de Tweede Kamer melden dat het wel meeviel met de gevolgen van de kredietcrisis. In plaats van de verwachte tien procent bleek er maar vier procent werkloosheid te zijn. Het echte onderzoek moet nog komen, maar ik durf er mijn hand voor in het vuur te steken dat de belangrijkste reden hiervoor de groep van

12 Outsiders & ondernemers

twee miljoen mensen is die we nergens terugzien in de statistieken. Dat zijn de zzp'ers die al twee jaar hun laatste reserves aan het opmaken zijn en die mensen met een nul uren contract die geen WW krijgen en nergens worden genoteerd. Die twee miljoen vergeten we gewoon in dit land, maar die hebben wel als eerste en waarschijnlijk ook als enige de klappen van de kredietcrisis opgevangen. Zij hebben de grootste crisis in tachtig jaar opgevangen, maar de sociale politiek, de erfenis van het Rijnlandse model, doet voor hen helemaal niets. Het is wachten, volgens het passieve arbeidsmarktbeleid, tot de markt weer aantrekt en ze er vanzelf wel weer bij komen. Ik ben het dus hartgrondig eens met de keuze van Femke Halsema dat we voor die mensen moeten opkomen.

Werk te duur

Actief arbeidsmarktbeleid is dus nodig om verschillende redenen. Ten eerste de genoemde ongelijkheid in de samenleving. Ten tweede het klimaat en milieu. Onze plannen over duurzaamheid kosten geld. Meer arbeidsparticipatie heeft een zeer gunstig effect op de overheidsfinanciën. Daarom combineren we steeds vaker een radicaal groen beleid met een sterke arbeidsmarktagenda: zorgen dat steeds meer mensen aan de slag gaan. De economische kosten van een radicaal groen beleid worden zo gecompenseerd door een actief arbeidsmarktbeleid. Wij willen dat de grote belastingmix waaruit de overheid zijn inkomsten haalt, wordt verschoven van arbeid naar milieu. Het grootste probleem van een niet duurzame economie is namelijk dat de prijzen de waarheid niet vertellen: milieuvervuiling wordt onvoldoende geprijsd, energie is te goedkoop, mobiliteit is te goedkoop en arbeid, een hele schone productiefactor, is te duur. Het verhogen van de lasten op milieuvervuiling levert geld op dat aan de onderkant van de arbeidsmarkt ontlasting kan brengen. We hebben van de Verenigde Staten geleerd hoe je dat moet doen: werknemers met een laag salaris krijgen daar forse belastingkorting. Op het moment dat je weinig geld genereert op de arbeidsmarkt gaat de fiscus je helpen. Er zijn zelfs situaties waar je nog geld toe krijgt, eigenlijk een soort basisinkomen dus, maar wel onder de voorwaarde dat je werkt. Het gevolg is dat er aan de onderkant van de arbeidsmarkt veel meer werk gecreëerd wordt, waardoor mensen ook weer gemakkelijker terug komen op de arbeidsmarkt.

Er is nog een derde reden om de arbeidsparticipatie te stimuleren en dat is de vergrijzing.

De komende vier jaar gaan er 500.000 mensen met AOW/ pensioen. Die verdwijnen van de arbeidsmarkt. Dat leidt op den duur tot huiveringwekkende scenario's. Een vergrijzende bevolking heeft meer zorg nodig; de meeste zorgkosten maak je namelijk in de laatste twee jaar van je leven. Er zijn tot 2030 700.000 mensen extra nodig in de zorg; dat zijn er evenveel als er nieuw arbeidsaanbod van de scholen komt. Als we niets doen, moeten alle jongeren de komende generaties in de zorg gaan werken. Dat gebeurt natuurlijk niet. Er zijn twee oplossingen: immigratie of de markt het laten doen. Dat laatste betekent dat de prijzen omhoog gaan. De zorg wordt sowieso al duurder, maar dan wordt hij peperduur. De bankiers van vandaag zijn de verpleegsters

van morgen (en artsen en chirurgen zitten daar nog eens boven). Dat kunnen we met zijn allen aan premies nooit meer opbrengen. Het brede basispakket gaan die toekomst niet overleven. Dat betekent dat we op weg zijn naar veel meer sociale ongelijkheid in Nederland: alleen mensen met een dikke portemonnee kunnen zich nog zorg veroorloven. Op zo'n catastrofe moeten we het niet laten aankomen. De enige manier om ervoor te zorgen dat we genoeg mensen hebben voor de essentiële publieke diensten zoals onderwijs en zorg, is dat we met zijn allen meer en langer gaan werken. Dat is van collectief belang.

Ik realiseer me heel goed dat werken niet voor iedereen een feest is. Net als het ontslagrecht en de WW moet daarom de AOW worden aangepast. Sommige mensen zijn al jong begonnen met werken en hebben tot hun 65e gewerkt; anderen, vooral hoger opgeleiden, hebben veel korter gewerkt, maar krijgen evenveel AOW. Die mensen die korter hebben gewerkt hebben bovendien vaak lichamelijk minder zwaar werk verricht: ze leven vaak langer dan de eerste groep. Mensen die lager geschoold zijn betalen dus meer premie omdat ze langer werken, maar ze krijgen minder geld omdat ze eerder doodgaan. Dat is oneerlijk. Het zou dus logisch zijn om de AOW te koppelen aan de arbeidduur. Wie eerder begint, mag ook eerder stoppen. Bij pensioenen werkt het wel zo, dus die systemen bestaan al. Hoe langer je werkt, hoe meer pensioen je krijgt. Ook over de AOW bestaan grote discussies met de vakbeweging: we gooien het karakter van de volksverzekering te grabbel, zegt men. Maar die volksverzekering mag dan simpel en eenvoudig zijn; rechtvaardig is ze niet. Wat doe je met de mensen die nooit gewerkt hebben, zoals bijvoorbeeld vrouwen die thuis voor de kinderen zorgen terwijl manlief aan het werk is? Zij betalen geen premie, maar zijn wel verzekerd. Dat is toch niet logisch? Ik vind dat er tegenover de AOW een arbeidsplicht moet staan. En natuurlijk moet dat worden gecombineerd met goede kinderopvang, en de mogelijkheid om het werk op een manier in te richten die met zorgtaken kan worden gecombineerd. Bovendien hebben we straks iedereen nodig om de vergrijzing het hoofd te bieden. Heel links is voor het afschaffen van de aanrechtsubsidie, namelijk de kostwinnerstoelage, maar de grootste aanrechtsubsidie, de AOW, daar mag je niet aankomen. De keuzevrijheid van arbeid en zorg zou ik maximaal ruimte willen bieden. Het klassiek linkse verhaal dat we met zijn allen minder moeten gaan werken vind ik absurd. Het is een idiote gedachte dat we allemaal met 65 met pensioen moeten, dat kunnen we zelf wel uitmaken. Maar de financiering moet dan wel eerlijk geregeld worden. Als je later wilt beginnen met werken, krijg je dus ook minder AOW.

In *Vrijheid Eerlijk Delen* wordt van iedereen een eerlijke bijdrage gevraagd. Uitgangspunt daarbij is een zo groot mogelijke keuzevrijheid. Als je nu naar het laatste verkiezingsprogramma van GroenLinks kijkt, is duidelijk dat deze ideeën steeds meer terrein hebben gewonnen in de partij. GroenLinks is in feite de meest zuidelijke Scandinavische partij van Europa geworden.

=

Dit is de tekst van een lezing die Vendrik hield tijdens een bijeenkomst van de GroenLinks Academie op 23 maart j.l. in Utrecht.

Eva Hilhorst
zelfstandig sinds 1996

"Sinds augustus 2007 woon ik met mijn gezin in Brussel en ben officieel onderworpen aan het Belgische belastingstelsel. De term zzp'er ken ik nog maar net. Ik werk als de kinderen op school zijn (vanaf dat ze 2,5 zijn gaan ze voltijds naar school), en als ze in bed liggen. Ik werk veel 's avonds. Ik deel een atelier met twee andere tekenaars en een architect. Het is prettig om feedback te krijgen over je werk. En het is prettig om naar je werk te gaan, ook al krijg je er niet direct voor betaald. Als ik thuis werk komen de kinderen altijd kijken wat ik doe, en willen dan ook tekenen, of mijn tekeningen inkleuren. Lang heb ik een baan gehad voor twee dagen per week, zodat ik in ieder geval een basisinkomen had. Toen het derde kind kwam heb ik de baan opgezegd en me toegelegd op het tekenen."

de creatie

Zzp'ers worden teveel voorgesteld als leuke flexibele creatievelingen, terwijl de groei van zzp'ers in feite heeft geleid tot lagere lonen, onderverzekering en een gebrek aan arbeidszekerheid. Rechtse populisten hebben in Europa vrij spel omdat progressieve partijen deze problemen niet aan de orde stellen.

Als de media mooie reportages willen maken over het leven na de financiële crisis, dan richten ze zich steeds vaker op de nieuwe klasse van creatieve zzp'ers. Dit heeft te maken met de neergang van allerlei traditionele bedrijfstakken en de toenemende flexibiliteit van de beroepsbevolking. In tijdschriften wordt beschreven hoe jonge, flexibele zzp'ers in sectoren als design en IT vanuit hun woning (of een 'coworkplek') een nieuw type loopbaan creëren, met nieuwe arbeidsrelaties. Volgens de media is de typische zzp'er een hoogopgeleide, randstedelijke ondernemer, vaak in de cultuursector. Politici van links tot rechts bevestigen dit beeld.

Cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en de Sociaal Economische Raad (SER) geven echter aan dat er in de creatieve beroepen een stuk minder zzp'ers werkzaam zijn dan in traditionele sectoren als landbouw en industrie. Volgens het CBS is het aantal zzp'ers in Nederland tussen 1996 en 2009 gestegen van 400.000 naar 630.000. Ook voor wat betreft hun aandeel in de totale beroepsbevolking zijn er meer zzp'ers gekomen: in 1996 lag het percentage op 6,4 procent, en in 2009 bestond 8,6 procent van de beroepsbevolking uit deze zelfstandigen. Maar de gemiddelde zzp'er werkt niet in de communicatiesector, en ook niet in de IT. Mannelijke zzp'ers werken in overgrote meerderheid in de bouw of in de catering. Voor vrouwen is de gezondheidszorg met 35 procent de belangrijkste sector. In contrast hiermee bevat de culturele sector slechts vier procent van alle zzp'ers. Het rapport van de SER uit 2010 bevat vergelijkbare statistieken. Hier vallen de ongeveer 20.000 zzp'ers in de cultuursector in het niet bij bijvoorbeeld de 73.000 in de landbouw, en de 78.000 in de sector 'Reparatie consumentenartikelen, handel' (tabel op p. 183 van het SER-rapport).

Omdat er weinig aandacht is voor de diversiteit binnen het zzp-werk – van zorg tot transport – worden ook de sociale gevolgen van de nieuwe arbeidsverhoudingen vaak genegeerd. In veel sectoren heeft de groei van het aantal zzp'ers geresulteerd in lagere lonen, onderverzekering en een gebrek aan arbeidszekerheid. Zowel de media als de politici moeten zich meer gaan bezighouden met deze goed gedocumenteerde structurele trends, en minder met opgewekte verhalen over de creatieve zzp'ers, die uiteindelijk slechts een marginaal verschijnsel vormen.

Er zijn een aantal signalen rond de

zzp'ers in Nederland die de progressieve partijen zouden moeten wakker schudden. Volgens de SER heeft 75 procent van de Amsterdamse zzp'ers geen pensioen- of arbeidsongeschiktheidsverzekering. Bovendien verdient een groot deel van de zzp'ers minder dan collega's die in loondienst soortgelijk werk verrichten.

Een Europese trend

Ook op de Europese arbeidsmarkten komen er steeds meer zzp'ers, en met name in Noord-Europa wordt het zzp-model in sectoren van bouw tot landbouw gebruikt om arbeidsovereenkomsten, waar de vakbeweging een rol in heeft gespeeld, te omzeilen. De gevolgen zijn dramatisch. Onder de vlag van de ondernemende zzp'er hebben arbeiders uit Polen en andere delen van Oost-Europa de lonen in complete bedrijfstakken doen instorten. Een voorbeeld daarvan zijn de slachthuizen in Duitsland. In datzelfde land zijn in de particuliere bewakingsector duizenden mensen ontslagen die kort daarop weer werden aangenomen, maar dan als onafhankelijke eenmanszaken. De gevolgen van dit soort manoeuvres zijn niet alleen lagere lonen, maar ook steeds meer ouderen zonder deugdelijk pensioen en een verslechterde toegang tot adequate gezondheidszorg.

Je zou kunnen aanvoeren dat ondanks de groei, de eenmanszaak nog steeds een relatief onbeduidend onderdeel is van de totale economie. Maar de eurosceptis groeit en is grensoverschrijdend. In veel landen, van Groot-Brittannië tot Finland, heerst steeds meer ongerustheid over de arbeidszekerheid, vooral als het gaat om zware lichamelijke arbeid en ongeschoold werk in de dienstensector. Dit personeel verliest als eerste zijn baan nu de Oost-Europese werknemers naar het westen migreren. Het is buitengewoon zorgwekkend dat de West-Europese progressieve partijen deze problemen niet aan de orde hebben gesteld, zodat rechtse populistten nu vrij spel hebben. In veel sectoren is de onzekerheid over de eigen arbeidsplaats een reëel verschijnsel, vraag het maar aan de West-Europese bouwvakkers die te maken krijgen met loonsverlaging om te kunnen concurreren met hun Oost-Europese collega's.

Natuurlijk moet het politieke antwoord niet bestaan uit angst zaaien of aanschurken tegen Wilders. Maar ook progressieve partijen hebben de verantwoordelijkheid om de reële loonsverlagingen als gevolg van het zzp-werk aan de orde te stellen. Ze

even zzp'er

mogen niet weggijken.

De Europese Groenen verdienen lof voor hun pogingen om het misbruik van het vrije verkeer van personen, met als doel de verlaging van de lonen ('sociale dumping'), op de politieke agenda te zetten. Dit wordt een lastige, langdurige taak en er zullen veel debatten en initiatieven nodig zijn om deze problematiek aan te pakken, zonder het hele EU-project terug te draaien. Het lijkt geen twijfel dat de burgers de EU vaak zien als een politiek verschijnsel dat zich ver van hun bed bevindt. Maar als het gaat om zzp'ers en de regels waardoor zij over de grens kunnen werken, dan is de EU op eens heel concreet. Zulke regels zijn elke dag zichtbaar voor de werknemers die moeten bekijken hoe de werkgevers gebruik maken van de groeiende concurrentie voor de schaarse banen.

Onzichtbare onderklasse

De media hebben weinig belangstelling voor dit groeiende segment van zzp'ers. Zij richten zich doorgaans niet op de gehele situatie van de miljoenen Europese eenmanszaken, maar concentreren zich op de relatief kleine groep van creatieve ondernemers in bijvoorbeeld design, consultancy of public relations. Het verhaal van de creatieve consultant die voor zichzelf is begonnen illustreert de kansen die je krijgt als je 'eigen baas' wordt, en voortaan zelf je werktijden kunt bepalen. Maar voor de overgrote meerderheid van de Europese zzp'ers betekent het eigen-baas-zijn alleen maar dat ze zelf verantwoordelijk worden voor hun ziekteverzuim, hun pensioenen en plotselinge schommelingen in het aanbod van werk.

Jarenlang heeft de EU het vrije verkeer van diensten gepropageerd, waaronder ook arbeid. In veel landen hebben de progressieve partijen dit beleid gesteund, uit naam van de Europese eenheid en de open grenzen. Er is veel ingewikkelde wetgeving gekomen waarmee bijvoorbeeld strenge eisen worden gesteld aan openbare aanbestedingen. Op die manier zouden alle dienstverleners in Europa gelijke toegang tot de markten krijgen.

Maar voor de *working poor* betekenden de EU-regels nieuwe en ongunstige business-modellen waarin misbruik werd gemaakt van het gebrek aan samenwerking tussen de Europese belastingdiensten en andere instellingen. Een voorbeeld hiervan is het zzp-model dat steeds meer wordt gebruikt in de West-Europese bouwsec-

tor. De grote bedrijven wilden de lonen altijd al drukken, maar vaak stonden vakbonden en collectieve arbeidsovereenkomsten hun daarbij in de weg. De EU-regels op het gebied van vrij verkeer hebben de situatie echter veranderd. Verschillende West-Europese bouwbedrijven hebben dochterondernemingen opgezet in landen als Litouwen, Letland en Roemenië. Daar huren ze dan freelance-bouwvakkers in voor projecten in bijvoorbeeld Ierland, Groot-Brittannië en Scandinavië. Omdat deze mensen zogenaamd onafhankelijke 'onderaannemers' zijn, kunnen de vakbonden niet ingrijpen als er lonen worden betaald van tussen de vijf en tien euro per uur. Terwijl de bedrijven hun winst fors vergroten omdat de lonen radicaal verlaagd zijn, is er in de samenleving als geheel bepaald geen sprake van gunstige effecten.

Ten eerste is de werkloosheid in veel sectoren in West-Europa nog steeds hoog, en het verlies aan banen resulteert in extra kosten voor werkloosheidsuitkeringen voor de bouwvakkers die zijn vervangen in deze race naar de bodem. Ten tweede wordt in het kader van het gangbare business-model veelvuldig de belasting ontweken in het thuisland, of in het land waar het werk wordt verricht. Ten derde draait de samenleving vaak op voor de kosten van eventuele faillissementen of bedrijfsongevallen. Omdat freelance bouwvakkers uit Litouwen of Bulgarije zelden verzekerd zijn, is de rekening voor de samenleving. In het verleden zouden zulke kosten zijn terechtgekomen bij het betreffende bouwbedrijf, maar nu worden ze dus afgeschoven op de overheid.

Over het geheel genomen behelst het eenmanszaak-model vaak niets meer dan een risicoloze manier voor bedrijven om zichzelf in tijden van crisis te vrijwaren van kosten of verantwoordelijkheden. De totale kosten voor de samenleving, en daarmee voor de belastingbetaler, zijn daarom veel hoger dan men kan overzien.

Oplossingen

Er zijn geen simpele oplossingen, maar de onderstaande mogelijkheden zouden moeten worden bekeken om de groeiende onzekerheid onder de onafhankelijke werknemers te bestrijden:

1 Maak de bedrijven verantwoordelijk voor hun medewerkers, zelfs als deze worden omschreven als onafhankelijke consultants. In veel Europese landen is het mogelijk om allerlei sociale premies (waaronder die voor het pensioen) te omzeilen als men

freelance-personeel inhuurt. Hier moet verandering in komen. Bedrijven mogen de werkelijke kosten van arbeid niet afschuiven via hun business-model.

2 Zorg voor belastingcontroles en bestrijd fraude in de grensoverschrijdende handel en diensten. Overigens kan geen enkele vorm van controle ervoor zorgen dat het vrije verkeer geen bedreiging vormt voor het recht op een fatsoenlijke betaling.

3 Een minimumloon. In landen als Duitsland, dat sterk geraakt wordt door de komst van goedkope freelance-arbeid, wordt de roep om een minimumloon steeds luider. De vakbonden eisen een wettelijk minimumloon van 8,50 euro per uur in alle sectoren. Op dit moment kent Duitsland alleen minimumlonen in bepaalde bedrijfstakken, zoals het schoonmaken van kantoren en de bewaking.

=

uit het Engels vertaald door
Michiel Nijenhuis

Zzp'ers in beeld, Rapport van de Sociaal-Economische Raad, oktober 2010.

Zie: http://www.ser.nl/~media/DB_Advies/2010_2019/2010/b29123.ashx

duizendpoot

De revival van het vrije ondernemerschap is ook merkbaar in de geestelijke gezondheidszorg. In een dorp bij Nijmegen heeft Bert Vendrik met drie collega's sinds vijftien jaar een psychologenpraktijk voor kinderen, jongeren, ouders en jongvolwassenen. Ze bieden diagnostiek en behandeling bij lichte en middelzware psychische problemen. Een verslag uit de praktijk.

Zelfstandigen Zonder Personeel in de GGZ zijn een substantieel deel van de aanbieders van zorg aan mensen in geestelijke nood. Er zijn alleen al meer dan 3000 eerstelijnspsychologen, psychotherapeuten en psychiaters, die als zzp'er werken, veelal in deeltijd, samen globaal 1500 fulltimers, een per 10.000 inwoners. Opvallend vaak zijn het enthousiaste en gedreven mensen. De ziellose kantoorgroet van Jiskefet, "Goeie 's-morgens juffrouw Jannie", heb ik van een zzp'er nog nooit gehoord. De een is muziektherapeut, de ander systeemtherapeut, de derde klinisch psycholoog. Daar tussendoor loopt een dramatherapeute, een psycho-sociaal therapeut en een ademtherapeute. De een werkt alleen of zit in een pand met een collega, de ander heeft twee dagen een vast dienstverband of zit in een maatschap waarin ze de kosten delen en regelmatig intervisie hebben. Zeker sinds de marktwerking zijn intrede heeft gedaan, de vergoedingsmogelijkheden in de zorgverzekering zijn verruimd en allerhande netwerkorganisaties zich aan het manifesteren zijn, is de markt van zzp'ers in de GGZ zeer levendig. Mensen hebben daarbij volop de gelegenheid hun beroep in te richten naar eigen inzicht en wens: dramatherapie voor kinderen, mindfulnessgroepen voor depressieve volwassenen, en de psychiater wil niet alleen cliënten voor medicatie maar ook toekomen aan inzichtgevende psychotherapie. "Ik doe mijn ding, héérlijk!" zegt koning burger. De zzp'er past in dit tijdsgewricht. Zelfstandig ondernemen is in, dat is ook te zien op de website van de beroepsvereniging van psychologen, het NIP: "Ondernemerschap in de zorg gaat over initiatief en durf, over creativiteit en inspiratie, over het realiseren van dromen, over eigen baas zijn en zelf de kwaliteit van je product kunnen bepalen. Het NIP organiseert een tweedaagse masterclass op.....". Wat veertig jaar geleden verdacht was, is nu de realisatie van je dromen.

Spaghetti

Is er vraag naar al die zzp'ers? Ja. Er zijn haast geen zzp'ers te bespeuren zonder een wachtlijst. In onze psychologenpraktijk verwijzen we het merendeel van de aanmeldingen noodgedwongen door. Zzp'ers hebben daarbij de luxe dat zij hun wachtlijst kunnen beperken. Wij hebben gekozen voor maximaal drie maanden. De grote instellingen, het Bureau Jeugdzorg, de RIAGG, de psychiatrische polikliniek hebben die luxe niet, hun wachtlijst kan de pan uit rijzen. De vraag is

overstelpend. Dat klopt met de landelijke cijfers: over de afgelopen twaalf maanden heeft 23,5 % van de volwassenen tenminste één psychiatrische stoornis gehad. En de verwachting is dat dat aantal blijft groeien, zo stelde Minister Klink in 2008.

Daarbij valt op dat er steeds lichtere problemen worden aangemeld: een wat stilpeutertje van drie jaar, zou die geen speltherapie moeten hebben? Een jongen van negen die vaak afgeleid is in de klas, zijn cijfers zijn goed, maar zou hij niet beter kunnen, zou er sprake zijn van ADD? De hulpvragen nemen toe, maar of de problemen ook toenemen is mijns inziens twijfelachtig. Er is sprake van verlaging van de drempel van probleembesef en diagnostisering. Men leze hierover ook de *Depressie-epidemie* van Trudy Dehue (2008).

Bij zoveel vraag is het schrijnend dat de GGZ als geheel haar zaakjes niet goed op orde heeft. In de praktijk merken ik en mijn collega's dat dag in dag uit: eindeloze wachtlijsten, stroperige procedures, wisselingen van contactpersonen, een volgestrekte wirwar in het hulpaanbod, het elkaar concurreren in een vrije markt, met als gevolg onderling wantrouwen en overspannen uitspraken over de werkzaamheid van de eigen methodieken. Dat werkt niet lekker. René Paas vergeleek in zijn rapportage de Jeugdzorg met een bord spaghetti (*Trouw*, 10.06.09). Zo is het en niet anders.

"Big is beautiful", constateerde Olthof in 2001. Hij doelde op de schaalvergroting en centralisatie in de GGZ, welke sinds enige decennia aan de gang was en nog is. Maar is dit proces doorgeschoten? Is kleinschaligheid de oplossing? Wat heeft de zzp'er in concreto te bieden? Zijn zzp'ers zoals dat heet 'effectief en efficiënt', bieden zij goede zorg voor een goede prijs, zijn zij een zegen voor de GGZ? Wat zijn hun sterke en zwakke kanten?

Vleesgeworden kleinschaligheid

Behalve hun hierboven geroemde motivatie bieden zzp'ers een helder proces van hulpverlening: de cliënt meldt zich aan, krijgt meestal vrij precies te horen wat de wachttijd is, het intakegesprek vindt plaats, er volgt mogelijk onderzoek, waarna de behandeling begint. Dit eenvoudige en duidelijke proces is voor de cliënt belangrijk. Geen wachttijden tussen intake en onderzoek, onderzoek en behandeling, behandeling en andere behandeling. Geen wisseling van hulpverlener, je verhaal feitelijk opnieuw moeten vertellen. Menig cliënt die ik naar

in de GGZ

Bureau Jeugdzorg (BJZ) heb doorverwezen raakt zeer ontmoedigd en gedemoraliseerd van de eindeloze wachttijden en procedures gedurende het traject. Daarmee is niets nadele gezegd van de individuele BJZ-werker, ze zijn positief en betrokken, maar ze zitten vast in een systeem dat indicatiestelling, onderzoek en allerhande vormen van behandeling en begeleiding in verschillende handen legt.

Dit systeem van BJZ, dat ook gehanteerd wordt bij de tweedelijns GGZ instellingen is er echter niet voor niets. Het ene probleem is het andere niet, de inzet van hulpverleners met een specifieke deskundigheid en onderling overleg is hierdoor mogelijk. Maar dit middel, de zogenaamde 'multidisciplinaire aanpak', lijkt veel erger dan de kwaal. Daarom hebben we in onze groepspraktijk bewust gekozen voor een vaste hulpverlener van begin tot eind, wisseling geschiedt alleen bij uitzondering. Het proces van hulp is essentieel, de methodiek speelt de tweede viool. Wel betrekken we soms een vaktherapeut bij de behandeling of winnen een advies bij een hulpverlener met een specialistische deskundigheid in.

De laatste twintig jaar neemt het aantal methodieken in de GGZ hand over hand toe. Het lijkt wel of elk probleem alleen verantwoord behandeld wordt met een specifieke methodiek. Als zzp'er word je daar een beetje zenuwachtig van. Wat bied ik wel, wat niet? Bied ik bij een specifieke problematiek wel de best mogelijke behandeling? Het is een beroepsethische eis. Het vaste hulpverlenersmodel van de zzp'ers krijgt gelukkig steun uit onderzoek: specifieke methodieken vormen maar vijftien procent van het therapieresultaat en hebben globaal een gelijke werkzaamheid (Miller 2008).

Naast de motivatie en het heldere proces is de 'nabijheidsfactor' een sterk punt van de zzp'er. Hij zit vaak jarenlang op dezelfde plek en wordt zo vooral in kleinere steden een bekende in de lokale gemeenschap. zzp'ers zijn de vleesgeworden kleinschaligheid. Mijn collega's en ik krijgen soms het halve gezin als cliënt, de een na de ander, jaar na jaar.

Een eerstelijnspsycholoog heeft 24-uurs bereikbaarheid, een paar keer per jaar geef ik iemand die tegen een crisis aan zit mijn privénummer. Dat levert soms een inbreuk op zaterdagavond op van een cliënt die in paniek is. De muren van de zzp'er zijn dun, soms te dun. Het is een kunst ze goed te bewaken. Dunne muren zijn goed voor het vertrouwen van de cliënt in de therapeuti-

sche relatie. Cliënten voelen dat de hulpverlener zich persoonlijk met hen engageert. De bejegening en betrokkenheid scoren hoog. Hiermee is niet gezegd dat een werker in de institutionele GGZ niet betrouwbaar kan zijn, maar het systeem maakt het hen aanmerkelijk moeilijker.

Welke plaats in de GGZ nemen zzp'ers in met deze werkwijze? Eerste schijf of alternatief voor de institutionele GGZ? Zichtbaar is dat sommigen een weinig stigmatiserende, kortdurende behandeling van lichtere problematiek bieden. Anderen willen een alternatief zijn voor de institutionele ambulante GGZ en bieden een langerdurende behandeling van complexe problematiek. Nogal wat cliënten willen kost wat kost niet terecht komen in het institutionele circuit. Maar toch zijn de grote broers, Bureau Jeugdzorg, de Riagg's en de Poli Psychiatrie nodig voor zeer complexe diagnostiek, voor intensieve zorg, voor sociale psychiatrie, voor crisisopvang e.d.

Nu wil het kabinet het aantal vergoede eerstelijnsconsulten van acht terugbrengen naar vijf. De zzp'er zal er fiks onder lijden en zijn veel duurdere grote broers zullen dichtslippen, hun wachtlijsten toenemen. Het is wachten op het volgende Kamerdebat: "Heeft de minister dit niet zien aankomen?"

Kwaliteitscontrole bij de slager

Sinds 1996 zit onze maatschap van psychologen in Beuningen, Gld. Al die jaren declareren wij onze onderzoeken en behandelingen bij zorgverzekeringen, bij CZ, Achmea en anderen. In al die vijftien jaar is de zorgverzekeraar nooit op bezoek geweest, noch de overheid of de beroepsvereniging, om te checken wat wij mogelijkwijs uitvreten. Raar toch, zou je zeggen.

Kwaliteitscontrole, het vindt wel plaats, maar diepgravend is het niet. De zorgverzekeraar stelt vragen en gelooft ons op ons woord. De beroepsvereniging verlengt de registratie als we wat formulieren inleveren met intervisieverslagen, bijscholingscertificaten, en aantoonbare recente werkervaring. De overheid heeft via de wet BIG (Beroepen Individuele Gezondheidszorg) een eigen registratiesysteem, waarvoor nu herregistratie wordt ingevoerd. De huisarts als verwijzer gaat af op onze rapportages, het verhaal van cliënten en een indruk van ons aan de telefoon. En de cliënt, die stemt met zijn voeten, blijft of gaat weg, dient heel zelden een klacht in en verspreidt zijn mening in de buurt.

De beste controle is intervisie en visita-

tie. Intervisie, het regelmatige overleg met collega's over het werk. Veel zzp'ers doen het. Daarnaast verrijzen gelukkig her en der visitatiesystemen: een onafhankelijke vakgenoot die op bezoek komt en opening van dossiers en boeken vraagt, een stevige ondervraging.

Maar hulpverleners, zzp'er of niet, houden niet van kwaliteitscontrole. Altijd weer hoor ik het argument van 'professionele autonomie', vaak te vertalen als: 'wat goed is, dat maak ik zelf wel uit.'

Vakman en koopman

De zzp'er mag het niet alleen doen, hij móet het ook alleen doen. Dat is een uitgesproken kwetsbare kant van de zzp'er: denk aan het vinden van een waarnemer bij ziekte, maar ook aan de grote hoeveelheid specifieke deskundigheid op vaak heel praktische terreinen die nodig is: een model behandelovereenkomst opstellen, welke informatie dient een cliënt te krijgen over zijn rechtspositie, een klachtenprocedure vorm geven, een goed digitaal dossiersysteem opzetten, je onderneming vorm geven, een folder maken, een declaratiesysteem installeren, alweer een nieuw declaratiesysteem installeren en de gegevens veilig overzetten, e-mail beveiligd verzenden of de WC ontstoppen, want een onderhoudsdienst is er niet. Negentig procent van deze vragen hoeft een institutionele behandelaar niet te beantwoorden. Een aantal zzp'ers heeft enige steun aan een kwaliteitshandboek van hun beroepsvereniging, velen niet. De overheid helpt nauwelijks.

En wat moet je doen als je als behandelaar een klacht aan je broek krijgt? Dat laatste overkwam mij zeven jaar geleden. Ik had stom genoeg geen Rechtsbijstandverzekering, stond er alleen voor, kreeg gelukkig hulp van mijn collega en van een dure advocate. Die adviseerde me ook nog verkeerd en samen met mijn eigen gebrek aan inzicht kwam me dat op een tuchtrechtelijke maatregel te staan. Geen automatische juridische steun zoals bij een instelling, hoewel dat ook verkeerd kan uitpakken. De muren van de praktijk van een zzp'er zijn dun.

Veel zzp'ers geven weinig aandacht aan hun koopmanspositie, nog zo'n pootje van de duizendpoot. Sommigen knippen al met de ogen als je het zegt. "Ja, ik kies voor de inhoud van het werk, met declareren en boekhouden héb ik niet zo veel." Ze komen niet verder dan de achterkant van hun sigarendoosje. Kijken naar vraag en aanbod, een

break-even berekening maken (minimale omzet om uit de kosten te springen), een idee over PR, scheiding van privé- en zaak-gelden, het is allerm minst gemeengoed. Maar voor de overheid zijn zzp'ers wél een verstandige investering. Ze leveren een behoorlijke portie werk tegen een hele nette prijs. Voor een consult van een eerstelijnspsycholoog betaalt de zorgverzekering rond de tachtig euro, bij een vrijgevestigde psychotherapeut een paar tientjes meer. De institutionele GGZ is vele malen duurder. Maar wat wil je ook: zzp'ers hebben meestal geen administratieve kracht, velen poetsen zelf en doen zelf de boekhouding. Het inkomen is niet slecht. Een paar mij bekende voorbeelden van een gezondheidszorgpsycholoog en een vaktherapeute komen op resp. 45.000 en 32.000 euro, beiden netto voor vier dagen. Marktconform? Snelle sommetjes leren dat dat meevalt, voor de vaktherapeute schiet het pensioen er bij in. O, ja, een goede en betaalbare arbeidsongeschiktheidsverzekering? Vergeet het.

En hoe is het gesteld met de status van de zzp'er? Nou, dat mag wel beter, maar gaandeweg kan je beter bekend komen te staan. Vertrouwen komt te voet en gaat te paard, dat is een ding wat zeker is. Een slecht 'cliëntenverhaal' bij de huisarts moet je onmiddellijk tackelen, niet tegenspreken, maar gewoon integer je eigen verhaal er naast zetten. In de samenwerking met externe instanties blijkt vaak je lage status als zzp'er. Niet leuk, maar wel begrijpelijk, want er is veel kwaliteitsverschil op de markt, en ze weten niet met wie ze van doen hebben. De markt lijkt soms zo op hol geslagen dat kwaliteit niet meer gewaarborgd is. Zeker in de 'niet-vergoede sector'. "In tien sessies speltherapie is uw kind meestal van zijn problemen af." "Magnetische hersenstimulatie bij depressie". Is de kwaliteit goed? De cliënt ziet door de bomen het bos niet meer, ik vaak ook niet. Het aloude wantrouwen van mensen in de wereld van psychologie en psychotherapie wordt er zo niet beter op.

Zzp'ers in de GGZ: zegen en kwetsbaar, kans én risico. Het élan van de zzp'ers, hun nabijheid en verantwoordelijkheidsgevoel naar cliënten toe is verfrissend en mooi om te zien. Sterk zijn ze in de eenvoud van hun procesmatig werken. Het ondernemerschap van de ZZP'er en het openstaan voor kwaliteitscontrole zijn zwak. Laten zzp'ers zich ter harte nemen dat verantwoording afleggen van hun besteding van publiek geld er bij hoort. De zorgverzekeraars en de over-

heid mogen beter hun best doen: een slanke en vooral eenvormige bureaucratie en veel betere ondersteuning. De kwaliteitscontrole mag indringender: stevige intervisie en inhoudelijke visitatie zijn uitstekende middelen, met als basis eenvoudige algemene kwaliteitsregels.

Zijn zzp'ers de oplossing voor de problemen in de GGZ? Dat gaat me te ver. Kleinschalig werken wel, de aard van het werk vraagt dunne muren en een persoonlijk verantwoordelijkheidsgevoel van de hulpverlener. De GGZ kan veel leren van de zzp'er.

=

Dank aan Berrie Gerrits, Mieke Weekers, Frans Kampshoff en Erica Meijers voor hun uitstekende opmerkingen.

Literatuur

- T. Dehue, *De Depressie-epidemie*, Uitgeverij Augustus, Amsterdam 2008.
- A. Klink, "Toenemende hulpvraag uitdaging voor GGZ", toespraak, 17.01.2008 www.rijksoverheid.nl
- S. Miller, 'Supershrinks', in: *Psychotherapy in Australia*, 2008.
- D. Olthof, *Tussen Servet en Tafellaken, op zoek naar de optimale schaal voor een zorgorganisatie*, KUB, Tilburg, 2001.

Bernice Siewe – zelfstandig sinds 2000

“Meestal werk ik aan langer durende documentaire projecten, die ik zelf initieer. Soms alleen, soms met een collega en soms met en voor kinderen, jongeren en volwassenen. Met tussenpozen heb ik er een baantje bij, maar mijn hoofdactiviteit is fotografie. Ik vind het heerlijk om op mezelf te zijn. Daarmee bedoel ik niet in een organisatie te werken met afspraken, regels, hiërarchie en sociaal verkeer. De keerzijde van het zzp'erschap is natuurlijk de onzekerheid. Het vraagt veel op verschillende fronten. Start het ene project net op, moet ik eigenlijk al met de voorbereidingen van het volgende aan de gang gaan en het voorafgaande afronden. Planning en discipline zijn noodzakelijk, terwijl dat niet bepaald mijn sterkste punten zijn. Mezelf steeds onder de aandacht brengen; ook zo'n onderdeel wat niet op mijn lijf geschreven is. Toch wil ik niets anders, omdat ik mijn werk zo graag doe en het zelfstandig zijn het beste bij me past.”

Philippe McIntyre (zelfstandig sinds 1997)

"Ik beschouw mezelf als kunstenaar, niet als ondernemer. Het is merkwaardig dat je gedwongen wordt als een ondernemer te werken en een product af te leveren. Groei en winst interesseren me niet. Mij gaat het om duurzaamheid, om de rijkdom van het vaak trage proces waarin iets ontstaat, maar dat heeft in onze economie geen waarde.

Bijgaande beelden staan voor de radicale veranderingen in de fotografie sinds ik er in de jaren zeventig mee begon. Het zwart-wit beeld roept het verleden op, de doka van weleer. Het kleurenbeeld is mijn huidige kantoor, waarin alles is gedigitaliseerd: computer, scanner en printer hebben de plaats ingenomen van de alchemie die met behulp van flesjes, borsteltjes en mechanische apparaten zijn werk deed. Deze overgang is er een van ambachtelijkheid naar virtualiteit en van traagheid naar snelheid. Onze cultuur heeft tegenwoordig te maken met een boulimie van beelden. Als iemand die verantwoordelijkheid wil nemen met betrekking tot beelden, confronteert deze situatie de fotograaf met de vraag wie hij is. Hij moet zich opnieuw uitvinden.

Mijn voorlopige antwoord is dat ik een pauze heb ingelast in het produceren van beelden en bezig ben mijn archief te reviseren. Ik werk aan een project van steeds wisselende beelden die met elkaar het gesprek aangaan. Meer hiervan is te zien in 'a harvest dialogue' op www.philippemcintyre.com."

Humanisme

de Helling
22
zomer 2011

Botman volgde lange tijd huishoudelijk werkers in de regio Amsterdam en bestudeerde de arbeidsrelaties voor deze kleine zelfstandigen aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Haar pleidooi: wees zakelijk.

Ik doe mijn werk, ik ben klaar, zij zijn blij, hun huis is schoon en ik heb mijn geld. Dat is de relatie.

Man, 38 jaar, alleenstaand, geen kinderen, Indonesië

Het huishouden uitbesteden lijkt zo eenvoudig: de opdrachtgever betaalt voor een schoon huis, de huishoudelijk werker (met of zonder papieren) heeft een inkomen: iedereen tevreden. Misschien wel een uitstekende herverdeling van welvaart. Een daad van humanisme in de praktijk, noemde Grunberg het in *De Volkskrant*. Grunberg juicht het inhuren van een ongedocumenteerde migrant als 'hulp' in de huishouding toe. Hij weet zeker dat de dochter van zijn werkster geen werkster zal worden. Als zijn werkster kiespijn heeft zal hij haar meenemen naar de tandarts.

Op individueel niveau kan betaald huishoudelijk werk inderdaad kansen bieden aan arbeidsmigranten, de vraag is echter ook hoe wij als samenleving met dit fenomeen omgaan. De mondiale ongelijkheid wordt bij dit werk bijzonder tastbaar in de privésfeer en er is geen pasklaar antwoord op de vragen op het terrein van arbeid, migratie, emancipatie en welzijn.

De positie van zzp'ers in termen van onzekerheid en/of vrijheid is voor huishoudelijk werkers bijzonder relevant. Zij zijn immers kleine zelfstandigen. Welke kansen biedt het werk hun, bijvoorbeeld op sociale mobiliteit? Welke strategieën hebben zij? Welke vrijheden en onzekerheid ervaren zij? Op deze vragen zal ik hier ingaan, om te laten zien dat het wat mij betreft twijfelachtig is of het inhuren van een ongedocumenteerde migrant wel een eenvoudige daad van praktisch humanisme is.

De omvang van de markt van huishoudelijke diensten laat zich moeilijk in cijfers uitdrukken. Voor Nederland schatte de SEOR (2004) dat 1,2 miljoen huishoudens voor gemiddeld 3,4 uur per week huishoudelijke diensten inkopen en dat er ongeveer 400.000 huishoudelijke werkers zijn. Het is de vraag of deze cijfers nauwkeurig zijn, omdat een groot deel van de markt plaatsvindt in de informele economie. Over de samenstelling van het aanbod zijn geen cijfers voorhanden.

Uit onderzoek naar huishoudelijk werkers elders ter wereld blijkt dat het werken in de huishouding steeds meer een zaak voor onge-

documenteerde migranten is. Dat zijn veelal vrouwen, die soms hun kinderen achterlaten en de slechte economische omstandigheden in het land van herkomst ontvluchten. Ook blijkt dat vooral *inwonende* huishoudelijk werkers in situaties met een gebrek aan autonomie terecht kunnen komen. De inwonende dienstbode is in Nederland echter al lang geleden verruild voor de parttime ingehuurd uitwonende huishoudelijke werker. We spreken niet meer van dienstmeisje maar van de hulp, werkster of schoonmaakster.

De huishoudelijk werkers met wie ik sprak zijn allen uitwonend en hebben meerdere werkgevers, waardoor zij meer autonomie hebben dan een inwonende dienstbode. De groep kent variëteit naar geslacht, leeftijd en motieven voor het werk. Er zijn niet alleen vrouwen werkzaam in deze sector, maar ook mannen. Ook zijn er jongeren die niet werken voor hun familie elders, maar voor hun eigen toekomst in het land van herkomst. Wel betreft het bijna allemaal ongedocumenteerde migranten.

Door de overheid wordt aangenomen dat de aanbodzijde hoofdzakelijk bestaat uit vrouwen voor wie het werk *bijverdienste* is. Dat klopt dus niet met mijn ervaring. De huishoudelijk werkers voorzien met hun werk wel degelijk in hun *levensonderhoud* (en soms dat van anderen) en werken doorgaans een groot aantal uren. Vaak migreerden zij met het doel huishoudelijk werk te verrichten en wisten van te voren dat zij ongedocumenteerd in Nederland zouden verblijven. Toch vonden zij het eerste jaar zwaar. Het opbouwen van een klantenbestand waarvan te leven valt kost meer tijd dan ze van te voren dachten, namelijk ongeveer een jaar. Startende migranten kunnen nog niet kritisch zijn in het aannemen van werk. Daardoor belanden ze wel eens bij werkgevers die misbruik maken van hun kwetsbare positie, bijvoorbeeld door een lage uurprijs te betalen, gratis te laten proefdraaien of seksueel getinte verzoeken te doen. Migrantinnen die vrienden of familie volgden hebben makkelijker toegang tot de markt, bijvoorbeeld doordat zij werkadressen kunnen overnemen, al zijn dit wel vaak de minst aantrekkelijke, die slecht betalen of een lange reistijd vergen. Kortom, startende huishoudelijk werkers kennen vooral onzekerheden.

Inbedding in een netwerk is van cruciaal belang voor huishoudelijk werkers en biedt enige bescherming tegen uitbuiting en opsporing. Een kaartje ophangen in de supermarkt is voor velen te riskant; je weet niet bij wie je dan terecht komt. Maar er zijn ook

in de praktijk

nadelen. Viavia krijg je wel een betrouwbare werkgever, maar het beperkt ook de onderhandelingsruimte, bijvoorbeeld wat betreft de te verrichte taken en de prijs.

Waarom betaalt Ingrid 9 euro en Etna 10 euro?

Waarom? Omdat ik bij Ingrid ben via Annemieke. En Annemieke is 9 en dan kan ik niet zeggen 10 euro tegen Ingrid.

En bij die andere mensen, die je via een briefje hebt heb je zelf gezegd 10 euro?

Ja op de eerste afspraak heb ik dat gezegd. Maar bij referentie is het de prijs van de referentie.

Vrouw, 22 jaar, alleenstaand, geen kinderen, Brazilië

Net als bij de prijsbepaling geldt dat bij het bepalen van de uren en taken starters een kwetsbare positie innemen. Met de jaren leren huishoudelijk werkers onderhandelen, bijvoorbeeld door zelf het aantal uren te bepalen en bepaalde taken te weren, zoals strijken. Strijken is een van de grijze gebieden die betaald huishoudelijk werk kent. Het begint met enkele overhemden en het eindigt met tien overhemden. Maar alleen wie voldoende klanten heeft kan zich veroorloven dit soort zaken te weigeren. De secundaire arbeidsvoorwaarden vormen ook een grijs gebied. Doorbetaling bij vakantie bijvoorbeeld is een kwestie van *goodwill* van de werkgever, hier onderhandelen huishoudelijk werkers niet over. En zo zijn er meer grijze gebieden, waar iedereen zelf mee om moet leren gaan:

De meeste werkgevers zijn niet thuis. Ze zeiden: als je hier bent kun je een kop koffie voor jezelf maken. Dat is beter voor mij, ik heb maar weinig tijd, ik drink koffie en begin snel met werken. Andere mensen die thuis zijn als ik kom, zijn vaak de hele dag

alleen thuis en dan is het van: alsjeblieft drink koffie met me. We drinken, we praten, ik zeg: ik moet werken, zij zeggen: ja, ja en gaan door met praten.

Na een half uur zeggen ze: je hebt koffie gedronken een half uur, daar betaal ik niet voor of je moet een half uur langer werken. Dus de volgende keer zei ik: nee dank u, ik wil geen koffie. Ik drink nu nooit meer koffie met werkgevers.

Vrouw, 43 jaar, samenwonend, 2 kinderen, Litouwen

Voor werknemers is contact met werkgevers in sociaal opzicht niet per se onplezierig, maar in zakelijk opzicht meestal nadelig. Waar huishoudelijk werkers over taken, prijzen en uren zakelijker zijn dan werkgevers en daarover leren onderhandelen, maken ze over pauze en vakantie nagenoeg geen afspraken, ook de meest ervaren huishoudelijk werkers niet.

In de beleving en waardering van het verblijf en werk in Nederland speelt niet alleen een verbetering van de financiële situatie een rol. Er zijn bijvoorbeeld ook huishoudelijk werkers die het liberale en tolerante klimaat in Nederland aantrekkelijk noemen. Betaald huishoudelijk werk in de parttime, uitwonende vorm heeft een lage status maar biedt volgens huishoudelijk werkers ook voordelen, zoals de vrijheid van het eigen baas zijn, je eigen tijd kunnen indelen, met niemand iets te maken hebben of juist het ontmoeten van mensen. Romero (2002) stuitte ook op de paradox dat huishoudelijk werk enerzijds een lage status heeft en als zodanig vernederend is, maar anderzijds meer inkomsten, meer autonomie en meer eigenwaarde kan verschaffen dan andere lage statusbanen. Hierbij hoort de zakelijke houding ten opzichte van de arbeidsrelatie, die ik bij veel huishoudelijk werkers herkende. Zij accepteren de ongelijkheid en de lage status van het werk en benadrukken de financiële kansen en de vrijheden die het biedt. Met het groeien van het adresbestand groeit de vrijheid. Dan kunnen zij beter onderhandelen en stoppen wanneer het op zakelijk of persoonlijk vlak niet goed loopt:

Ze is altijd van: vergeet dit of dat niet, al voordat ik ben begonnen met werken. Ik moest wel stoppen. Voor mij is het beter om wakker te worden en te denken: ok, vandaag ga ik daarheen en die mensen zijn leuk dan: o nee ik moet daarheen en ik mag haar niet.

Vrouw, 26 jaar, samenwonend, geen kinderen, Oekraïne

Het eigen baas zijn en niet afhankelijk van één werkgever voor inkomen en verblijf is een belangrijk aspect van de autonomie en vrijheid van parttime uitwonend huishoudelijk werk.

Werkgevers met een familiale werkgeversstijl zoals Grunberg proberen de ongelijkheid van het persoonlijke dienstverband te verkleinen door 'liefdevol en met respect' met elkaar om te gaan, andere werkgevers negeren zo veel mogelijk hun rol als werkgever. Maar elke arbeidsrelatie tussen werkgever en werknemer is ongelijk. Het leidt nergens toe dit te ontkennen of te verzachten met familiarisme. Voor de huishoudelijk werkers is de relatie eerst en vooral een economische ruilrelatie, en die moet goed geregeld zijn. Anders gezegd: een werkgever kan nog zo liefdevol met haar werkster omgaan, als zij niet genoeg betaalt, of te veel werk verricht wil hebben in te weinig uren, zal de werkster op den duur uit *zakelijk* oogpunt een nieuwe werkgever zoeken. Wat dat betreft biedt uitwonend parttime huishoudelijk werk zeker kansen en autonomie aan (ongedocumenteerde) migranten.

Anders is dat met sociale mobiliteit. Hoe hard en lang huishoudelijke werkers ook werken, hoe succesvol zij ook zijn in hun ondernemerschap, een verblijfsstatus krijgen ze er niet mee. De meeste vinden dat onrechtvaardig. De sociale stijging zou eventueel plaats kunnen hebben in het land van herkomst, doordat de kinderen daar kunnen studeren, of omdat men terugkeert met een startkapitaal voor een eigen huis of bedrijf. Maar dat lukt lang niet elke huishoudelijk werker. Betaald huishoudelijk werk biedt in zichzelf nagenoeg geen kansen om hoger op te komen. Grunberg mag dan zeker weten dat

de dochter van zijn werkster geen werkster zal worden, uit mijn onderzoek blijkt dat er ook huishoudelijk werkers zijn die jarenlang geld opstuurden voor de opleiding van de kinderen en wiens kinderen uiteindelijk toch werkster werden. En al kiezen mensen in de hoop op sociale stijging zelf voor een ongedocumenteerd bestaan, we hebben er als samenleving te weinig zicht op.

Uiteindelijk is de vraag niet of ik of Grunberg voor of tegen een informele huishoudelijke economie zijn, maar hoe de Nederlandse samenleving en overheid met het huishouden en de markt van betaald huishoudelijk werk willen omgaan. Willen we het uitbesteden en zo ja aan wie? Accepteren we dat de mensen die het mogelijk maken dat wij betaald werk buitenshuis te verrichten jarenlang in een ongedocumenteerde positie verkeren? Wat zijn de voor- en nadelen van deze omvangrijke informele economie, zowel voor huishoudelijk werkers en werkgevers? En hoe kunnen particulieren dit behoorlijk regelen? Wie daar nieuwsgierig naar is, leze mijn proefschrift.

Net als Grunberg pleit ik voor minder schuldgevoel, maar anders dan hij pleit ik voor een verbetering van de positie van huishoudelijk werkers en werkgevers, voor meer duidelijkheid in de arbeidsrelaties en voor het zoeken naar mogelijkheden deze sector te professionaliseren. Dan brengen we niet alleen humanisme op individueel niveau in de praktijk, maar geven we als samenleving structuur aan betaald huishoudelijk werk als deugdelijk werk.

=

Dit artikel is gebaseerd op Botmans proefschrift *Gewoon schoonmaken, de troebele arbeidsrelaties in betaald huishoudelijk werk*, Amsterdam, UvA 2011.

Literatuur

A. Grunberg, 'Wees humaan, neem vooral een werkster', *De Volkskrant* 29.01.2011.

Reactie op: H. Ali en E. Stoker, 'Een kopje thee voor de werkster is al een kwestie', *De Volkskrant* 25.01.2011 (over Botmans proefschrift)

B. Anderson, *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour*. London/New York, Zed Books, 2000

B. Ehrenreich & A.R. Hochschild, *Global Woman: Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*. London, Granta Books 2003.

Pei-Chia Lan, *Negotiating Social Boundaries and Private Zones: The Micropolitics of Employing*, 2003.

M. Romero, *Maid in the USA. 10th anniversary edition*. London: Routledge 2002.

De rechten van huishoudelijk werkers, vaak zonder papieren, zijn slecht in Europa. In Los Angeles zijn een aantal zaken beter geregeld.

Onlangs zijn dertig West-Afrikaanse vrouwen opgepakt terwijl zij op weg waren van de Bijlmer naar een villawijk buiten Haarlem, waar zij bij particulieren zouden gaan schoonmaken. De vrouwen zijn door een gezamenlijke actie van politie en busmaatschappij Connexxion in vreemdelingenbewaring beland.

Onder druk van dergelijke controles zoeken ongedocumenteerde huishoudelijk werkers steeds vaker werkgevers bij wie zij kunnen inwonen. Dan hoeven ze niet te vrezen voor controles in het openbaar vervoer of 'zoeklicht' acties tegen illegale onderhuur. Maar wel verliezen ze privacy en zeggenschap over hun vrije tijd. Bovendien worden zij afhankelijk van één werkgever voor hun inkomen én voor hun huisvesting. Ze kunnen het zich dan niet langer veroorloven om een tegenvallend dienstverband te verbreken.

Inwonen

In de EU spelen migranten een groeiende rol in de thuiszorg en/of huishoudelijke dienstverlening. Vooral in landen waar zorgtaken meestal aan de familie werden overgelaten, zoals in Italië, is dit het geval. Daar zijn inwonende migranten integraal onderdeel van het zorgsysteem geworden. In landen met een breed aanbod aan publiek gefinancierde en geregelde zorg, zoals in Scandinavië, werken migranten nog vooral in het huishouden en minder in de thuiszorg. Maar naarmate deze landen bezuinigen op de zorg, groeit ook daar de rol van de particuliere sector en daarmee die van migrantenarbeid.

Het huidige Nederlandse kabinet staat voor de opdracht de kosten in de zorg te beperken. De laatste tijd wordt in dat verband verwezen naar het 'Duitse model' en vooral naar de rol die familie in Duitsland zou spelen bij het verlenen van onbetaalde zorg. Wat de voorstanders van dit Duitse model er niet bij vertellen, is dat het – net als in Italië – in toenemende mate leunt op inwonende migranten. Ook Duitse vrouwen zijn immers buitenshuis gaan werken. Anders dan Italië voorziet Duitsland echter niet in een toelatingsregeling voor migranten

in de thuiszorg en de huishoudelijke dienstverlening. Zij worden slechts oogluikend gedoogd. Het Duitse model dat Nederlandse bewindslieden voor ogen staat draait dus op de arbeid van ongedocumenteerde inwonende migranten.

Vrij bewegen

Het kan ook anders, zoals bijvoorbeeld in Los Angeles. Net als in Nederland gaat men daar uit van niet-inwonende zorgverleners, die parttime voor meerdere zorgontvangers werken. Maar anders dan hier is de markt van particuliere huishoudelijke dienstverlening in Los Angeles verweven met die van de gesubsidieerde thuiszorg. Ook anders is dat de ontvanger van zorg of huishoudelijke dienstverlening zeggenschap behoudt over de te verrichten werkzaamheden, maar niet verantwoordelijk is voor het betalen en administreren van salaris, belasting en premies. Die werkgeversverantwoordelijkheden liggen bij publieke instanties en/of particuliere bedrijven, zoals een zorgcentrum.

Het meest kenmerkende van de situatie in Los Angeles is echter dat de sector sterk georganiseerd is, zowel aan de kant van de werknemers – via de vakbond – als aan die van de werkgevers – via onder andere patiëntenorganisaties. Hierdoor is het mogelijk op creatieve wijze in te spelen op de specifieke issues van deze sector, zoals: werknemers die geïsoleerd van elkaar werken; het werken voor meerdere werkgevers; het werken in de privésfeer, en de zorgafhankelijkheid van werkgevers.

Een voorbeeld is de ontslagbescherming. Die is niet geregeld via een werkloosheidsverzekering. In plaats daarvan krijgen werkgevers en werknemers, via hun organisaties, toegang tot een digitale marktplaats voor banen in zowel de thuiszorg als de huishoudelijke dienstverlening, gesubsidieerd en niet gesubsidieerd. Door het brede aanbod komen werknemers na het beëindigen van een parttime dienstverband snel aan een nieuwe; werkgevers hoeven niet lang zonder thuiszorg of hulp te blijven.

Een tweede voorbeeld is de manier waarop problemen rond arbeidsomstandigheden en arbeidsvoorwaarden worden aangepakt. Dit gebeurt niet door stakingen en collectieve onderhandelingen, maar door trainingen aan zowel zorgverleners als zorgontvangers. De werknemers- en werkgeversorganisatie geven die trainingen afzonderlijk, maar wel in overleg. Bovendien oefenen zij gezamenlijk druk uit op de politiek. Zo zijn zij er in geslaagd bezuinigingen in de zorgsector

ngeles model

tegen te houden en betere arbeidsvoorwaarden voor de thuiszorg af te dwingen. Net als in Duitsland werken ook in Los Angeles veel migranten in de thuiszorg en huishoudelijke dienstverlening, waarvan een significant aantal zonder papieren. Maar omdat daar wel een sterk ontwikkeld systeem is van parttime thuiszorg, voelen zij niet de noodzaak om als inwonende te werken. Omdat in de VS minder repressief wordt opgetreden tegen irreguliere migranten dan in Nederland, is deelname aan vakbondsactiviteiten minder problematisch. Irreguliere migranten zijn niet volledig ingesloten in het Los Angeles model. Zonder *social security number* heeft men geen toegang tot een ziektewet-uitkering bijvoorbeeld. Wel kunnen irreguliere migranten gebruik maken van de digitale banenmarkt en hebben ook zij profijt van trainingen over rechten en plichten en ter bestrijding van racistische vooroordelen.

Los Angeles laat zien dat het mogelijk is een systeem van thuiszorg en huishoudelijke dienstverlening te ontwikkelen dat recht doet aan de belangen en behoeftes van werkgevers en werknemers. Een dergelijk systeem staat en valt bij een goede organisatie van zowel werkgevers als werknemers. Daarvoor is cruciaal dat *alle werknemers* in de sector, dus ook de migranten: zich vrij kunnen bewegen en kunnen deelnemen aan het maatschappelijk verkeer; niet uitsluitend als inwonend hulp aan de slag kunnen, maar (ook) op zichzelf kunnen wonen en parttime in meerdere huishoudens kunnen werken; steeds de vrijheid hebben om van werkgever(s) te veranderen.

Een goede regeling van thuiszorg en huishoudelijke dienstverlening in Nederland wordt pas mogelijk als het Nederlandse vreemdelingenrecht migranten de vrijheid biedt om daaraan bij te dragen.

=

Literatuur

Linda Delp and Katie Quan, "Homecare Worker Organizing in California: An Analysis of a Successful Strategy", *Labour Studies Journal* 2002, nr. 27(1): 1-23.

Anna Gavanis, *Who cleans the welfare state? Migration, Informalization, Social Exclusion and Domestic Wervices in Stockholm*, Stockholm: Institute for Futures Studies 2010.

Sarah van Walsum, "Regulating Migrant Domestic Work in the Netherlands: Opportunities and Pitfalls", *Canadian Journal of Women and the Law*, 2011 (23) 1, p. 141-165.

BEIJING 2008 →

BEIJING 2008. Voorafgaand aan de Olympische Spelen kreeg de stad een facelift. Huizen van arme bewoners moesten wijken en zo'n twee miljoen arbeiders, voornamelijk van het

platteland, werden ingehuurd om aan de bouw van de stadions te werken. Ze werden onderbetaald, werkten onder beroerde omstandigheden en woonden in slechte onderkomens.

Fotograaf Kadir van Lohuizen volgt op dit moment de migratie in Zuid- en Noord-Amerika. Zie www.viapanam.org.

© Kadir van Lohuizen/NOOR

28 Sochi 2014: Ivan (48) is een van de bouwarbeiders die meewerkt aan voor- bereidingen voor de Winterspelen in Rusland.

Maar nu staakt hij, omdat hij al maanden geen loon heeft ontvangen. Bij de bouwactiviteiten staat een bord met de naam van opdrachtgever Moskonversprom. Maar zelf is hij in dienst genomen door een lokaal uitzendbureau. "Elke maand hebben we weer een andere chef", zegt Ivan, "Die krijgt dan een bepaald bedrag van zijn superieuren van Moskonversprom of een subcontractor daarvan. Zo is voor ons volslagen onduidelijk waar we ons geld moeten halen. Onze directe chef krijgt een zak geld en zorgt ervoor dat het grootste deel in zijn eigen zak blijft."

Deze Olympische Spelen worden de duurste Winterspelen ooit, omdat alles uit het niets moet worden opgebouwd, maar ook vanwege de enorme corruptie. Hoewel het totale bedrag gissen blijft, is het gemiddelde bedrag de afgelopen jaren gestegen van 6 naar 12, 21 en 33 miljard dollar. Nog even en de Zomerspelen van Beijing 2008 – een veel omvangrijker evenement dan de Winterspelen – worden ingehaald. Die kostten rond de 40 miljard dollar.

De staking begon met 140 arbeiders, maar na dreigementen van hun bazen gingen de meesten weer aan het werk. Ivan houdt met twee anderen nog vol. Ze slapen nu in de koestal op een braakliggend terrein, omdat de toegang tot het bouwterrein hen is ontzegd. Ze wachten op een betaling van 50.000 roebel, 1250 euro, voor de afgelopen maanden werk. Maar de nieuwe chef zegt dat ze al betaald zijn. Voor hen

tien anderen, zegt de chef. Omdat ze al maanden hebben ingeteerd komen ze nooit meer naar huis. Treinreizen zijn duur. Ivan heeft al weken geen contact meer met zijn familie in Azov. Hij schaamt zich dat hij geen geld kan opsturen. Nu moeten zijn vrouw en twee dochters het zelf zien te redden. Vanuit zijn koestal ziet hij de stadions elke dag groter groeien.

Deze foto's maken deel uit van het Sochi Project van fotograaf Rob Hornstra en filmmaker en schrijver Arnold van Bruggen. Zij documenteren de veranderingen in Sochi tot aan de Spelen. Volg hen op: www.thesochiproject.org

LEONHARD DE PAEPE
filosoof

selfm

De zzp'er lijkt soms een arbeids-
vorm die in het leven geroepen
is om het arbeidsrecht verder te
ontmantelen. Maar misschien zou
de zzp'er de guerilla kunnen zijn
die het kapitalisme van binnenuit
duurzaam vernieuwt. Is er een *self-
made man* denkbaar die geen winst
maakt ten koste anderen?

Herko van Eerden
vrij kunstenaar sinds 1990

"Did you ever notice, the kind of
thoughts I've got?" (Bonnie Prince Billy).

ade man

In 1859, in aanloop naar de Amerikaanse Burgeroorlog, houdt Frederick Douglass (1818 – 1895) een beroemd geworden speech genaamd 'Self-Made Men'. De speech wordt gezien als het begin van een ideaal en de geboorte van een culturele figuur: de *selfmade man*. Het bijzondere aan de speech is niet in de laatste plaats de spreker zelf. Douglass was in zijn jeugd het rechtmatige bezit van zijn meesters en werkte op de plantage. Hij versloeg zijn onderdrukkers met diens ideologische wapens, als een guerrilla. Op dezelfde manier zou de zzp'er wellicht de markteconomie kunnen verslaan en voor rechtvaardiger verhoudingen kunnen zorgen. Het valt te bezien.

Het verhaal van Frederick Douglass begint onder erbarmelijke omstandigheden: hij wist zijn leven lang niet wie zijn vader was, zijn moeder, een slavin, overleed toen hij zes jaar was, en zelfs zijn precieze geboorte- en sterfdatum is tot de dag van vandaag onbekend. Toch is zijn levenswandel opmerkelijk in lijn met de bekende clichés van de succesvolle ondernemer. Hij boog zijn nadelen om in zijn voordeel (turning a negative into a positive), pakte zijn kansen (opportunities) waar hij ze maar zag, hij was 'pro-actief' en initiatiefrijk. De Wye House Plantage leerde hem wat hard werken is. Rond zijn twaalfde leerde hij het alfabet van zijn meesteres Sophia Auld. De lessen van Sophia – die zij hem zeer tegen de zin van haar man gaf – stopten toen zij hem een krant zag lezen. Ze pakte de krant af en zei dat educatie en slavernij onverenigbaar zijn. Met die woorden echode ze de kritiek van haar man die haar een paar weken daarvoor had verteld dat als een slaaf leert lezen, hij ontevreden wordt over zijn conditie en naar vrijheid gaat verlangen.

Douglass noemt deze uitspraak in zijn autobiografie *Narrative of the Life of Frederick Douglass, an American Slave* (1845), de eerste "antislavernij lezing" die hij ooit hoorde. Douglass bleef zich oefenen in lezen en schrijven onder het devies: "Knowledge is the pathway from slavery to freedom". De familie Auld stuurde Douglass naar Edward Covey toen zij ontdekte dat hij andere slaven de bijbel leerde lezen. Covey had een reputatie als 'slavenbreker' en sloeg de tiener met de zweep tot deze op zestienjarige leeftijd een fysieke confrontatie aanging, waarna hij nooit meer werd geslagen. Uiteindelijk zou Douglass weggelopen. Hij groeide uit tot een gezien spreker, publicist, hervormer en *selfmade man*. Volgens zijn definitie zijn dit "mannen die weinig of niets te danken hebben aan hun afkomst, connecties, een gunsti-

ge omgeving, overerfde welvaart, of educatie. Zij zijn geworden wat zij zijn zonder de hulp of de gunstige uitgangspositie die anderen krijgen wanneer ze de wereld intrekken en grote resultaten behalen." (p. 549-50)

Douglass geloofde dan ook niet in de "good-luck theory" die succes toeschrijft aan toeval of gelukkige materiële omstandigheden. Volgens Douglass kan van geluk geen sprake zijn. Er is maar één verklaring voor succes: "Work! Work!! Work!!! Work!!!!" Hoewel hij toegaf dat de maatschappelijke orde en de goddelijke wet een rol spelen, zag hij hard werken als de doorslaggevende factor voor succes. Aldus ligt de sleutel tot succes NIET in ras, klasse, sekse etc., maar louter en alleen in het karakter.

De eis voor emancipatie van Afro-Amerikanen van Douglass komt hierop neer: "Geef de neger een eerlijke kans en laat hem met rust. Als hij leeft, goed. Als hij sterft, ook goed. Als hij niet op kan staan, laat hem vallen." (p. 557). De rechtvaardiging voor dit uitgangspunt is een aanname over de menselijke natuur. Volgens Douglass bestaat er een natuurlijke hiërarchie tussen mensen die sterker is dan iedere maatschappelijke orde. Ieder, zelfs de slaaf, krijgt het lot dat hij verdient, ondanks een ongelijke startpositie. Al wat nodig is, is een eerlijke kans en vrijheid. In de figuur van Douglass komt aldus de uiterste consequentie van *The American Dream* tot uitdrukking, die wij nog altijd herkennen in het taalgebruik van ondernemers. De *selfmade man* is werelds, wordt geassocieerd met vrijheid, is niemand iets verschuldigd en heeft zijn succes louter aan zichzelf te danken.

The American Dream is inmiddels ingehaald door de realiteit van dalende sociale mobiliteit en de terugkeer van armoede als een erfelijk verschijnsel, zoals Marcel van Dam laat zien in zijn film *De onrendabelen*. Desondanks is de ethische kern ervan springlevend. Vrijwel iedere ondernemer, ook in Europa, legitimeert zich impliciet of expliciet met een verwijzing naar de rechtvaardigheid van de sociale mobiliteit die *The American Dream* veronderstelt. En zelfs wanneer de sociale mobiliteit terugloopt is er nog altijd geen ethisch-maatschappelijk probleem. Maarten Schinkel, de bekendste economieredacteur van NRC Handelsblad, stelde onlangs dat de sociale mobiliteit terugloopt, maar dat dit een natuurlijk proces is. In de sociale revolutie van de jaren zestig waren de culturele conventies immers op drift geraakt en was er een eerlijke verdeling van kansen gekomen.

En nu had iedere Nederlander zijn natuurlijke plaats in de wereld gevonden. Dat de sociale mobiliteit terugliep was juist een effect van een geslaagde sociale herverdeling van posities tot een natuurlijke hiërarchie; niet van haar falen. Met andere woorden: wie nu nog geen succes heeft, heeft zijn lot aan zichzelf te danken.

Terug naar Frederik Douglass. Hij bevocht het systeem met de eigen ideologische wapens, en daarmee is Douglass welbeschouwd een guerrillastrijder. Hij stelde zich niet op tegenover de *American Dream* maar radicaliseerde deze tot haar uiterste consequentie. Niet de blanke Amerikaan, maar hij, de voormalige negerslaaf, was de belichaming van dit individualistische ideaal.

Conservatieve nachtmerrie

Toch is kritiek hier op zijn plaats. Douglass voldoet op cruciale punten niet aan zijn eigen definitie van *selfmade man*. Hij kon uit zijn ketenen opstaan en het woord nemen, maar dit woord moest hem wel geleerd worden. Hij leerde het van Sophie Auld, die daarmee de wet overtrad. Er moest dus iets uitzonderlijks gebeuren voordat Douglass zijn emancipatie kon starten. Dit heeft Douglass echter niet *aan zichzelf* te danken. Met andere woorden: als Douglass geen (gratis) lessen had gekregen van Auld was hij zelf de zwarte man geweest die niet kan opstaan. Douglass' uitspraak dat als de zwarte man niet op kan staan, men hem mag laten vallen, vindt haar legitimatie in Douglass claim op soevereiniteit. Maar de soevereiniteit die Douglass zichzelf en de *selfmade man* toeschrijft, is dus niet absoluut.

Het loont de moeite om de denkfout van Douglass, die een denkfout in *The American Dream* is, economisch te vertalen, omdat de problemen in de economie samenhangen met een systeemfout die voortvloeit uit de achterliggende ideologie. De onderneming leeft van de transactie tussen twee partijen. Deze transactie heeft echter principiële consequenties voor een derde partij. Dit is een zogeheten externaliteit. Niemand minder dan Milton Friedman definieerde dit als volgt: "Een externaliteit is het effect van een transactie tussen twee individuen op een derde partij die niet heeft ingestemd met de transactie en geen rol heeft gehad in de uitvoering van die transactie." Friedman, de architect van het economische systeem dat via Thatcher en Reagan voet aan de grond kreeg en vervolmaakt werd door George W. Bush, voegt daar zelf aan toe: "en er zijn serieuze problemen op dat gebied."

Het probleem is dat deze derde partij niet gehoord wordt of zelfs in zijn bestaan ontkend wordt, zoals exemplarisch in de 'win-win' situatie waar onderne-

mers prat op gaan. In de win-win situatie is er altijd een verzwegen derde 'loose' partij. Een voorbeeld hiervan is de werknemer die geen deel had aan het wanbeleid dat zijn bedrijf voerde onder druk van de aandeelhouder, maar wél degene is die zijn baan verliest. Andere belangrijke voorbeelden zijn het milieu, waarin de restproducten van de industrie worden gedumpt, en (niet te vergeten!) de belastingbetaler die nog decennia lang de gevolgen zal voelen van de miljardeninjecties in de banken in de eerste fase van de economische crisis en in landen (zoals Griekenland) in de tweede fase. Ook het importeren van arbeidskrachten kent een derde partij: de gezinnen in de Derde Wereld die de kosten van de opvoeding hebben gedragen. Dat is nu juist de zin van arbeidsmigratie. Je importeert mensen in hun productieve levensfase.

Economen zijn zich ervan bewust dat het bestaan van externaliteiten betekent dat 'winst' niet een godsgeschenk is maar een vorm van redistributie waarbij twee partijen winnen (win-win) en eentje – de niet-geconsulteerde – verliest. Dit wordt op grootteske wijze geïllustreerd door de film van Marcel van Dam, die niet toevallig: *De onrendabelen* (2009) heet. In die film zegt hij "niet geweten te hebben", dat de minima vanaf de jaren tachtig (Thatcher, Reagan) niet profiteerden van de 'economische groei'. Zij worden nu benadeeld door het kabinet Rutte, maar zij wonnen ook niet in de jaren negentig. Terecht zegt van Dam: "Voor het groter worden van de kloof tussen arm en rijk, maakt het geen bal uit wie er regeert". Dit 'wir haben es nicht gewusst' van Marcel van Dam geeft wel te denken over het intellectuele klimaat in zijn dagen. Was het niet de taak van links om precies *dit* te weten en te bestrijden?

Bij Douglass is de zwarte man die niet kan opstaan de externaliteit van zijn succes. De ideologie van de *selfmade* man van Douglass begint onbedoeld te functioneren als een nieuw ideologisch wapen om de maatschappelijke verliezer te beschouwen als natuurlijk verschijnsel. Ook zwarten ontkomen daar niet aan. Precies zoals Maarten Schinkel de

maatschappelijke verliezer als een natuurlijk verschijnsel ziet na de revolutie van de jaren zestig. Zo verwordt *The American Dream* tot een conservatieve nachtmerrie.

Implosie

De oplossing van economen voor dit probleem is altijd dezelfde: innovatie. Vernieuwing en dynamiek moet de verliezers van het systeem opnieuw oppakken en productief maken. Echter, dit is een *secundair* effect van innovatie. Het primaire effect van innovatie is hogere arbeidsproductiviteit en *minder werk*. Iedere techniek die in het bedrijf wordt ingevoerd maakt een aantal arbeiders overbodig. Op dezelfde manier verkoopt de VVD zijn leuze om 'ons land aantrekkelijk te maken voor investeerders'. Geef de ondernemers meer vrijheid, minder regels en meer belastingvoordeel en iedereen zal daar van profiteren, ook de armen. Maar intussen sta je wel toe dat er minder belasting wordt geheven daar waar het geld zit, en wend je de belastinginkomsten aan voor de bovenkant van de maatschappij.

Puur logisch beschouwd is de win-win situatie onmogelijk als iedereen ondernemer is. Zolang de succesvolle onderneming bestaat bij de gratie van het afwentelen van kosten op derde partijen *moet* de markt expansief zijn om interne stabiliteit te bewaren. Met andere woorden: zodra het kapitalisme en de ideologie van *laissez faire* daadwerkelijk de gehele globe omvat, implodeert zij. In die situatie bevinden we ons nu. De enige oplossing is duurzaamheid. Economisch gezien een ondernemingssituatie waarin de derde partij in de winstrekening wordt verdisconteert.

Dit is dan ook de conditie waaronder de zzp'er voor links interessant kan zijn. Enerzijds is de zzp'er een arbeider zonder contract. Het is een verdere afbraak van de arbeidsrechten. Anderzijds verdoezelt de zzp'er de werkloosheidscijfers. En toch is de zzp ook een kans. Als zijn rechten met het zwaard beschermd worden, kan hij de guerrilla worden waar het kapitalisme niet op rekende. In het leger groeiende zzp'ers bestaat er een mogelijkheid dat er een onderneming wordt gestart die zich onttrekt aan het probleem van de externaliteiten. Bedrijven die niet functioneren door het beschermen van intellectueel eigendom in de poging een soort monopolie te genereren, maar die het van relationaliteit moeten hebben, hebben de potentie om de ondemocratisch bestuurd bedrijven een gevoelige klap toe te brengen. Hoewel Facebook niet het goede voorbeeld

hiervan is, is het wél een voorbeeld van hoe één man in korte tijd een stukje sociale infrastructuur aanlegde waar een krachtige politieke werking van uitgaat. Niemand had immers kunnen voorzien hoe belangrijk Facebook zou zijn in de Arabische lente.

Uit dit soort eenlingen zouden democratische ondernemingen kunnen voortvloeien. Ze bestaan al. Isthmus Engineering in Wisconsin bijvoorbeeld produceert robots voor de industrie en heeft een omzet van vijftien miljoen dollar per jaar. Maar in plaats van externe aandeelhouders heeft dit bedrijf geen werknemers, maar louter eigenaars. Alle beslissingen worden democratisch genomen en de posities democratisch verdeeld. Het is dan ook onmogelijk dat er massaontslagen vallen, dat het management zichzelf verrijkt terwijl de arbeiders moeten inleveren. Als iemand ziek wordt, heeft het bedrijf in zijn geheel baat bij zijn beterschap. Communicatie is beter, er is minder ziekteverzuim; afgunst en interne competitie zijn zo goed als afwezig. Bandwerkers verdienen er 65.000 dollar per jaar, het dubbele van een startende piloot! En dit bedrijf krijgt geen subsidie, het concurreert in het hart van het Amerikaanse kapitalisme.

Wat dit bedrijf doet is de arbeiders niet aan de kostenkant van de winstrekening zetten, maar aan de kapitaalkant. Aldus zijn er geen externaliteiten binnen het bedrijf. Dit is het type ondernemerschap waar we behoefte aan hebben. De eigenaars van deze firma zijn een steunpilaar voor de gemeenschap. Er is hier geen sprake van een briljante ondernemer, een *selfmade* man die zijn succes alleen aan zichzelf te danken heeft, zoals Frederick Douglass oprecht en ten onrechte over zichzelf geloofde. De *selfmade* man en *The American Dream* zijn denkfouten die zondigen tegen een van de oudste filosofische *a priori* waarheden: *Ex nihilo nihil fit*, uit niets komt niets!

=

Bronnen

Frederick Douglass, *Narrative of the Life of Frederick Douglass, an American Slave, 1845*.
 Marcel van Dam, *De onrendabelen*, 2009 (film).
The Corporation documentary, 2003
 Meer over Isthmus Engineering in Wisconsin op www.isthmuseng.com/company/

Hapé Smeele (zelfstandig sinds 1986)

"Ruim 25 jaar ben ik nu zzp'er. Dus al langer dan de naam bestaat. Economisch is het zonder meer een hard bestaan. Uit onderzoek blijkt ook nog eens dat fotografen bij de slechtst betaalde zzp'ers in Nederland horen. Het is geen pretje elke week opnieuw te moeten onderhandelen over je inkomen. Eerlijk gezegd maakt het me vaak jaloers op mensen met ruime vaste salarissen, pensioenen, lunchpauzes, vakantiegeld, ziektenregelingen, etc.

Maar... ik heb nog nooit overwogen een baan te nemen. Wanneer er iets in mij opborrelt dat gemaakt wil worden en echt belangrijk voor mij is, is het bijna altijd een onderwerp waarvoor geen enkele organisatie oog heeft. Momenteel ben ik geheel gefascineerd door de papaver. Voor mij is dit zonder meer een religieus project geworden. Het gaat over hoe het scheppende zich zichtbaar uitdrukt in de natuur. Hoe het zachte en ijle, waarover gesproken wordt in het taoïsme, zich dwars door alles heen beweegt. Hoe dood en verderf niet slechts een noodzaak zijn voor het scheppende, maar vaak het scheppende zelf zijn. Kortom: de kleine papaver waarover ik me nu al vier jaar buig, vergroot voor mij het perspectief op alles wat er om en met ons gebeurt."

Bruto Natio

Alles tegelijk moeten: de vloek van menig werkende ouder. Is het zelfstandige bestaan de sleutel naar een ontspannen samenleving?

Met ambitie rende ik in 2005 tegen een betonnen muur. Niet meer in staat de hoofdzaken van de bijzaken te onderscheiden, vergat ik mijn kind op het schoolplein en bleek zo overspannen als een deur. “*Musturbation*”, constateerde de arbo-arts grappend. Ik had net als veel andere ambitieuze jonge ouders van deze tijd last van overmatig moeten. Ik moest alles en van niemand anders dan mijzelf. Eerst moest ik maar eens leren me te ontspannen. “Ga maar eens twee maanden met je blote voeten in de zandbak naar je kinderen zitten kijken.” Zogezegd om te ont-moeten.

Daar, overspannen in de zandbak met een kleuter en een pasgeboren baby, begon mijn zoektocht. Welke steek had ik laten vallen? Had ik minder moeten werken, zodat ik mij meer op mijn kinderen had kunnen richten? Of had ik juist méér moeten werken, zodat ik genoeg geld zou verdienen om mijn kinderen en het huishouden volledig uit te besteden? En was ik de enige die de combinatie niet vol had weten te houden? Vanuit de zandbak observeerde ik andere ouders. Ik luisterde naar de gesprekken en kwam gaandeweg tot de conclusie dat zij allemaal tegen min of meer dezelfde hindernissen aanliepen als ik.

Even was ik opgelucht: het lag dus niet alleen aan mij. Maar de opluchting was van korte duur, want toen kwamen de vragen. Heel veel vragen. Waarom stond de verhouding tussen werk en kinderen voor de meeste ouders zo onder spanning? Dat was toch niet altijd zo geweest? Waren de verhoudingen met de tijd scheef gegroeid?

Vertrouwen

Ik dacht aan de tijd van mijn grootouders, waarin de rollen en verantwoordelijkheden overzichtelijk verdeeld waren. Niet dat die tijd een zegen was; ook zij waren ongelukkig met hun strikte rolverdeling. Maar duidelijk was het wél. Oma zorgde voor het huishouden en de kinderen, en opa voor de kost. Op dat moment realiseerde ik me dat ik de ambities van mijn oma en mijn opa had proberen te combineren. Ik wilde het allebei. Niet omdat ik verwend was maar uit angst. De angst om een huisvrouw te worden, achterop te raken, kansen te missen, vrijheid te laten schieten. Dit was dus de prijs van de vrijheid die de generatie van mijn ouders had bevochten: kiezen is verliezen, maar niet kiezen is onmogelijk. Zoals mijn oma voor de kinderen en het huishouden had gezorgd terwijl opa de kost verdiende, zo moest ik van mijzelf al die dingen tegelijk. Thuis wilde

ik niet onderdoen voor mijn oma, op het werk wilde ik niet onderdoen voor mijn opa. Ik had geprobeerd twee levens in de tijd van één te leiden. En daar had ik gefaald.

Eenmaal uit de zandbak begon ik het heel vreemd te vinden dat vrijwel niemand protesteert tegen de groeiende takenpakketten, de dwingende eisen van het moderne bestaan. Waarom geven mannen en vrouwen niet aan dat zij niet in beiden grootouders tegelijk kunnen veranderen? Niet fulltime althans. Waarom zouden vrouwen niet ambitieus zijn als ze het beste van beide willen combineren, en waarom zouden mannen wel ambitieus zijn als zij dat niet willen? Is volledige deelname van mannen en vrouwen aan de arbeidsmarkt dan het einddoel van de emancipatie? En de kinderen dan? Ik besloot niet langer in stilte toe te kijken, ik ging protesteren!

In november 2008 resulteerde deze zoektocht in het boek *Fuck! ik ben een feminist*, waarin ik oproep om tot een nieuwe vorm van emancipatie te komen: niet tégen maar mét mannen. Tijd dus voor het femanisme, zoals ik het noemde.

In mijn nieuwe boek *Carrièrebitches en Papadagen* ben ik op zoek gegaan naar meer praktische oplossingen. Nu het ego strelende stofje, dat door de media aandacht naar mijn kop was gestegen, langzaam weer naar de bodem van mijn bewustzijn is gedwarreld, merk ik dat ik geen stap verder ben gekomen in de discussies die mijn eerste boek heeft opgeleverd. Een discussie die vooral stilstaat bij de vraag of vrouwen wel naar de top willen en mannen wel echt meer voor de kinderen willen zorgen. Wat doet het ertoe of vrouwen wel naar de top willen en of mannen echt meer zorgtaken op zich willen nemen? Het gaat er toch om dat zij die dat willen dat ook kunnen? Emancipatie staat toch voor de keuzevrijheid om van de norm af te kunnen wijken? Wordt deze discussie niet ingezet als bliksemafleider zodat alles ondertussen gewoon bij het oude blijft? Om daar niet langer aan mee te werken ga ik op zoek naar manieren om werkelijk bij te dragen aan emancipatie in de praktijk. Hoe kunnen mannen en vrouwen ál hun talenten benutten zonder dat kinderen in moderne hindernissen veranderen?

Toen ik aan de zoektocht begon hoe het bruto nationaal geluk te verhogen, dacht ik dat dit ten koste zou gaan van het verhogen van de arbeidsparticipatie en het verbeteren van de internationale concurrentiepositie. Maar, zo ontdekte ik, als je de juiste vernieuwing doorvoert en elkaar wat meer ruimte

naal Geluk

en vertrouwen geeft, dan versterkt dat elkaar juist. Natuurlijk is het geven en nemen. Maar, zo weet zelfs een kind, verantwoordelijkheidsgevoel ontwikkel je alleen door mensen ook verantwoordelijkheden te geven. Niet door ze te wantrouwen en als achterlijke zolen weg te zetten. Door mensen meer flexibiliteit te bieden en ze te behandelen als professionals, zowel de schoonmakers als de *consultants*, neemt de loyaliteit, de productiviteit, de vindbaarheid en het werkplezier toe, terwijl het ziekteverzuim en de stress aan de randen van de dag afneemt.

Kennelijk ben ik niet de enige die tot deze conclusie kwam. Elf jaar geleden stelde het ministerie van Sociale Zaken de Commissie Dagindeling in. Die moest bevorderen dat we los kwamen van het idee dat er alleen tussen negen en vijf gewerkt kan worden. Ook wilden ze duidelijk maken dat er naast het kostwinnersmodel nog wel andere, meer flexibele mogelijkheden zijn om je leven in te richten. Maar, zo concludeert het Sociaal Cultureel Planbureau anno november 2010, mensen krijgen nog veel te weinig zeggenschap over hun werktijden. Minister Kamp van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, zei daarop dit serieus wel te nemen en kondigde aan alle regels over arbeidstijden en werkomstandigheden door te lichten en belemmeringen voor flexibel werken weg te willen nemen. Daarop riep regeringspartij CDA de sociale partners op afspraken te maken over flexibele werktijden en al zijn ze er mee bezig, het gaat mij lang niet snel genoeg.

Land vol gekken

Is er al die jaren dan niets essentieels veranderd? Zeker wel: de Nederlandse arbeidsmarkt. Die verandering wijs ik alleen niet toe aan het 'polderbeleid' maar aan de keuze van individuele mensen om gewoon anders te gaan werken en leven. Ondernemende individuen zijn die persoonlijke voorkeuren over werk en vrije tijd steeds vaker zelf gaan invullen en als individuele ondernemer aan de slag gegaan. Ze zijn gaan werken los van nauw omschreven functieprofielen en van toezicht en controle. En steeds meer mensen gaan hiertoe over. Niet omdat zij te onaangepast zijn om hun draai binnen een bedrijf te vinden, zoals een medewerker van de Algemene Werkgevers Vereniging Nederland ooit gekscherend tegen mij zei, maar omdat ze goed zijn in hun vak. Omdat deze werkenden hun werk met passie willen verrichten op de plek en in de tijd die daar het meest geschikt voor is. En omdat veel werkgevers te onaangepast zijn om daar op in te spelen.

De realiteit is dat inmiddels een op de twaalf werkenden in Nederland op die manier werkt. De *early adapters* en de zzp'ers zijn er al succesvol mee. En de groep 'onaangepasten' groeit zo snel dat we wel een land vol gekken lijken. Het wordt dan ook de hoogste tijd dat het bedrijfsleven, de overheid en verenigingen beseffen dat zij de onaangepasten zijn omdat deze manier van werken de toekomst heeft.

Al is het initiatief van de minister heus bemoedigend, met het invoeren van flexibele werktijden en de uitzend-CAO zijn we er niet. Het is tijd dat het overheidsbeleid inspeelt op de dynamiek die er al op de arbeidsmarkt is en dat de valkuilen van oude verhoudingen en patstellingen worden vermeden. Nu is het overheidsbeleid nog te versnipperd en zijn de arbeidsverhoudingen en sociale zekerheid niet meer in overeenstemming met de praktijk.

Maar ook bedrijven moeten komen tot de juiste balans tussen de doelstellingen van de organisatie aan de ene kant en de menselijke maat, de inrichting van het werk en de technische voorzieningen aan de andere kant. Mensen zijn geen machines, geen auto's, geen dingen die steunkousen als op een lopende band aangemeten willen krijgen. Het gaat erom dat mensen weer centraal komen te staan en dat zaken als de locatie, ICT-ondersteuning en het management daaraan bijdragen. Dat vraagt om medewerkers die hun eigen verantwoordelijkheid nemen en om werkgevers en beleid die dat ondersteunen.

Binnen nu en vijf jaar stroomt een grote groep werknemers uit. Willen we de verzorgingsstaat zoveel mogelijk in stand houden en kunnen investeren in de volgende generatie, dan zullen we de productiviteit op z'n minst gelijk moeten houden met minder mensen. Over één ding zijn namelijk alle deskundigen het eens: de arbeidsmarktkrapte van 2008 keert in korte tijd in alle hevigheid terug. Een op de vijf werknemers stroomt tussen 2010 en 2015 uit. De beperkte flexibiliteit die Nederlandse werkgevers nu doorgaans bieden ten aanzien van werktijden en thuiswerken, staat de verhoging van de arbeidsparticipatie en de doorstroom van vrouwen, ouderen, zorgvaders en allochtonen echter nog te vaak in de weg. Daarom is het van doorslaggevend belang dat bedrijven en overheid inspelen op deze behoefte. Doen zij dat niet dan zullen zij deze werknemers verliezen en daarmee de concurrentiepositie. Een steeds groter deel van ons nationale inkomen is toe te schrijven aan de kennis-

economie. Het structureel en substantieel verbeteren van de productiviteit van de kenniswerker is de ultieme uitdaging van de eenentwintigste eeuw. Maar het kenniswerk van vandaag wordt meestal ingericht en bestuurd volgens oude, industriële principes en denkbbeelden. Daarmee is een doorbraak in productiviteitsverbetering nauwelijks mogelijk.

Willen we onze samenleving financieel gezond houden en ons een serieuze plek op die wereldmarkt verwerven met behoud van ons Bruto Nationaal Geluk, dan is het van groot belang dat we loskomen van de starre ouderwetse (arbeids-)verhoudingen. Dan moeten we echt aan het werk om de bureaucratische moeraslagen, de 'regels om de regels' en de 'controle om de controle' terug te brengen tot een minimum en de mensen weer de ruimte te geven om dat te doen waar ze goed in zijn. Dan moeten we investeren in onze jongeren en hen niet weg zetten als kostenpost maar als het meest kostbare bezit dat we hebben. Investeer in kinderopvang en in onderwijs. Voorkom dat kinderen in moderne hinderen veranderen, zorg er juist voor dat zij met zorg en aandacht opgeleid en opgevoed worden.

Geef mensen de ruimte en het vertrouwen om allemaal op hun best te kunnen zijn, zowel thuis in het onderwijs als op de werkvloer. Want daar zijn zowel werkgevers, carrièrebitches, deeltijdfeministen, watjes met papadagen, verwende prinsesjes en hun eventuele kinderen bij gebaat.

=

Roos Wouters, *Carrièrebitches en Papadagen*;

hoogste tijd voor Het Nieuwe Werken

Uitgeverij Nieuw Amsterdam, 2011.

Meer info op www.HetNieuweWerkenWerkt.nl

Landelijke werkgroep
'Groen onderneemt', 2011.

Ondernemen is Groen en Links. GroenLinks-onder- nemers aan het woord

Aan de hand van interviews met ondernemers wil de werkgroep ondernemers van GroenLinks met dit boekje verschillende thema's in de partij aan de orde stellen: ondernemers en hun drijfveren, pensioenen en verzekeringen, aanbestedingen, maatschappelijk verantwoord ondernemerschap en politiek en overheid. Het is nogal wat. Soms denk je als lezer beland te zijn in een praktisch handboek met tips voor ondernemers (vooral zzp'ers), bij vlagen wordt er commentaar gegeven op politieke ontwikkelingen, maar meestal is het een tamelijk saaie beschrijving van allerlei ervaringen van ondernemers. Meer zeggen de samenstellers ook niet te beogen, ze willen

een beeld geven van wat "zoal door GroenLinks-ondernemers belangrijk wordt gevonden". Het is jammer dat ze de lat niet hoger gelegd hebben en de grote groep veelsoortige geïnterviewden specifiek en scherper bevraagd hebben naar hun visie op de grote discussiepunten binnen GroenLinks over flexibilisering, outsiders op de arbeidsmarkt en – misschien nog wel belangrijker – de hedendaagse betekenis van thema's als solidariteit en vrijheid. Politieke betekenis zal dit boekje daarom niet krijgen en dat is gezien de actualiteit van het thema en de ijver waarmee zoveel op zich interessante mensen zijn bevraagd, een gemiste kans.

Leontine Bijleveld
& Eva Cremers

Een baan als alle andere?! De rechts- positie van deel- tijd huishoudelijk personeel

Leiden, Vereniging voor
Vrouw en Recht Clara
Wichmann 2010.

Werksters, au pairs, migrant domestic workers, alfa-hulpers die zorg verlenen op basis van de Wet maatschappelijke ondersteuning en verpleging die wordt betaald uit een persoonsgebonden budget. Vrijwel altijd zijn het vrouwen die in andermans huishouden werken en vrijwel altijd geldt voor hen sociaal recht *light*. Huishoudelijk personeel dat minder dan vier dagen per week in dienst is van een particulier is bijvoorbeeld uitgesloten van verplichte werknemersverzekeringen, heeft zwakke ontslagbescherming en minder recht op doorbetaling bij ziekte dan anderen. Bijleveld en Cremers koppelen de juridische uitzonderingspositie van deze werknemers aan het maatschappelijke en politieke debat over persoonlijke dienstverlening. Het informele karakter van betaald huishoudelijk werk is breed geaccepteerd en het overheidsbeleid werkt ver-

dere informalisering in de hand. De argumenten die de wetgever aanvoert om de uitzonderingen voor deeltijd huishoudelijk personeel te legitimeren noemen de auteurs tekenend voor de onderwaardering van het werk dat deze beroepsgroep verzet. Volgens hen is het uitsluiten van deeltijd huishoudelijk personeel van rechten waarop andere werknemers wel aanspraak kunnen maken een vorm van indirect en ongerechtvaardigd onderscheid op grond van geslacht, omdat hierdoor overwegend vrouwen worden getroffen. Bijleveld en Cremers vinden de VN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW) aan hun zijde, maar particulieren en politici lijken niet wakker te liggen van de slechte rechtspositie van hun poetsvrouw.

Mireille Hellendoorn

Kostwinners en verliezers. De con- sequenties van indi- vidualisering van inkomensvorming voor de economi- sche positie van vrouwen (1950-1990); een sociologische analyse

Proefschrift Vrije
Universiteit, 2010

verder

Elders in deze Helling pleit Kees Vendrik voor het afschaffen van AOW voor niet-werkende partners, een aanrechtsubsidie wat hem betreft. Wie AOW wil, zal moeten werken. Geen voordelen voor kostwinnaars of niet-werkende partners. Wie het debat wil aangaan dat hij hiermee aansnijdt over de relatie tussen emancipatie en arbeid en een rechtvaardige inkomensverdeling tussen mannen en vrouwen, heeft baat bij dit proefschrift van Mireille Hellendoorn. Stevige kost, maar nuttige kost, onder andere als het gaat om de gevolgen van flexibilisering voor vrouwen.

De centrale vraag van Hel-

lendoorn is of de neergang van het kostwinnerschapssysteem en de toename van de arbeidsparticipatie van vrouwen ook de economische positie van vrouwen verbeterd heeft. Ze concludeert dat deze positie gemiddeld niet verbeterde, maar dat inkomensverschillen tussen vrouwen groter werden. Daarnaast ging het gemiddelde inkomen van vrouwen met zorgtaken en die niet (meer) beschikken over het inkomen van een medekostwinner achteruit. De afbouw van traditionele inkomensbronnen als partnerpensioen, weduwe-uitkeringen, alimentatie en sociale uitkeringen namen sneller af dan de vrouwen kon-

den compenseren. Het traditionele kostwinnerschapssysteem werd in de jaren tachtig dus te snel ontmanteld, waardoor het armoederisico voor vrouwen werd verhoogd. Ook de sociale rechten voor vrouwen namen in die periode af, volgens Hellendoorn door het hoge tempo van het individualiseringsproces, door economische belangen en de politieke en ideologische opposities in de Nederlandse politiek.

=
Het proefschrift is te downloaden via <http://dare.uvu.vu.nl//handle/1871/15676>

lezen

Bart van der Steen
en Ron Blom (red.)

Wij gingen onze eigen weg. Herinneringen van revolutionaire socialistinnen in Nederland van 1930 tot 1950

Delft, Academische
Uitgeverij Eburon 2011.

De huidige versplintering van links is voor een deel het gevolg van de verschillende antwoorden die gegeven worden op de vraag of links solidair moet zijn met de werknemers met hun rechten en verzekeringen of met de zogenaamde 'outsiders' op de arbeidsmarkt. Het is velen een doorn in het oog, maar nieuw is het verschijnsel niet. Dit boek van Bart van der Steen en Ron Blom lijkt een bundel verhalen uit de oude doos, maar laat (onder andere) zien hoe diep de wortels zijn van de huidige conflicten over het arbeidsmarktbeleid bij links. Aan het begin van de twintigste eeuw, midden in een economische crisis, raakten sociaaldemocraten, communisten en radicale socialistinnen diep verdeeld over de vraag of de arbeidersbeweging aan de kant moest staan van de 'moderne arbeider', die een

vaste aanstelling in de fabriek had, geschoold was en in de nieuwe wijken aan de rand van de stad woonde, of juist moest opkomen voor de arbeiders uit de dichtbevolkte oude wijken in het hart van de stad met hun volkse radicalisme en hun wantrouwen tegenover politieke partijen en organisaties, die moeizaam overleefden van tijdelijke klussen als havenarbeider, bouwvakker of zelfstandig werkmans. De persoonlijke portretten van Bosman, Flame-ling, Engelschman en Dolleman worden geschetst tegen de achtergrond van deze strijd, waar bovendien fascisme en bezetting bij kwam. Linkse politici van vandaag doen er goed aan hun neus niet op te halen voor 'oudlinks' gedachtegoed, maar via (bijvoorbeeld) dit boek in de leer te gaan bij hun eigen geschiedenis.

=

Op 19 maart discussieerde de partijraad van GroenLinks over **Arbeidsmarkt in de 21^e eeuw**. Daartoe stelde het een dossier samen, voor wie zich wil verdiepen in de wijze waarop GroenLinks het thema insiders en outsiders behandelt. Ontvang het dossier als pdf via: dehelling@gmail.com

Halsema's

Halsema heeft geprobeerd om het vrijheids-ideaal terug te winnen voor links, maar zij heeft daarbij te weinig beseft dat vrijheid ook een duistere zelfkant heeft. Er is een morele invulling nodig van het goede leven waartoe de vrijheid moeten leiden. Pleidooi voor een vrijzinnig paternalisme.

Het is nog steeds onwennig om over haar te spreken in de verleden tijd, maar Femke Halsema 'was' GroenLinks (gelukkig is er nog een leven na de politiek). Zij viel als 'politiek merk' niet alleen samen met, maar was ook populairder dan de politieke vereniging die zij tot december vorig jaar leidde. Ook GroenLinks kiezers stemmen namelijk liever op een persoon dan op een partij. Als debater was ze in en buiten de Kamer onovertroffen en gevreesd. Als een van de schaarse intellectuelen in de politiek, die boeken las en er tijdens haar leiderschap zelf een drietal schreef, belichaamde zij het zeldzame verband tussen passie en intelligentie dat de politiek tot een waarlijk hoog ambacht maakt. Ze was leidend in de ideeënvorming van haar partij, moedig in de verdediging van de vrijzinnigheid tegenover het nieuwe conservatisme, en trefzeker in haar beheersing van het politieke spel met al zijn lagen en listen. Zo dwong Halsema respect af voor het métier door het 'met trots, zwier en ernst' te hanteren – zoals de Nijmeegse historicus Remieg Aerts de ideale politicus karakteriseert.

Maar de politiek is ook een kermis der ijdelheid, zeker voor iemand die naar eigen zeggen altijd "dwars en behaagzuchtig" is geweest. De huidige dramademocratie bombardeert leidende politici onvermijdelijk tot tv-celebrities, wier leven door macht en roem en dus door een permanente achtervolging van het journaal wordt getekend. De onbetwiste twitter-koningin van Den Haag zag er niet tegenop om haar leven te delen met honderdduizend anderen. Robert Oey, maker van de film *De leugen* over de uitburgering van Ayaan Hirsi Ali en de val van Rita Verdonk (een gebeurtenis waarin zijn partner Femke Halsema een belangrijk aandeel had), zegt over de beweegredenen van politici: "Als de maskers af zijn hoop ik dat zichtbaar wordt dat politici mensen zijn die meer nog dan anderen gelijk hopen te hebben en te krijgen, en vooral azen op liefde. Iedereen moet van ze houden, telkens opnieuw. Dat geldt voor Ayaan, Rita en ja, dat geldt ook voor Femke". (NRC Handelsblad 3.9.10).

Vrijzinnig links

De betekenis van Halsema als prominent ideeënpolitica kan niet goed worden begrepen los van het politieke kantelmoment 2002 en de jaren van harde politieke polarisatie die erop volgden. Haar leiderschap was een direct gevolg van

het terugtreden van Paul Rosenmöller in de nasleep van de moord op Fortuyn. Net als Wouter Bos en Alexander Pechtold behoorde zij tot een nieuwe generatie progressieve politici, die (samen met veteraan Jan Marijnissen) de eerste klappen opvingen van de populistische doorbraak. Halsema was daarbij beter uitgerust en sterker gemotiveerd om een ideologische vernieuwing in te zetten die een antwoord kon zijn op de nieuwe uitdaging van rechts. Zij kon daarbij teruggrijpen op het ideaal van de 'sociale vrijheid' dat bij het ontstaan van GroenLinks in 1990 was geformuleerd. Maar Halsema gaf er een unieke vrijzinnige wending aan die GroenLinks, naast het D66 van Pechtold, in positie bracht als de meest uitgesproken tegenpool van de nationaal-populistische partijen van Fortuyn, Verdonk en Wilders.

Het sleutelstuk van die wending is 'Vrijzinnig links', dat in 2004 verscheen in het zomernummer van De Helling. Eerder had Halsema GroenLinks al stout aangeduid als 'de laatste linksliberale partij', maar vanwege misverstanden rond de term (sociaal-)liberalisme switchte zij spoedig naar etiketten als vrijzinnigheid en sociaal-individualisme. Rosenmöller had in 1997 nog kritiek geïfend op de 'eenzijdige oriëntatie op het autonome individu' en vond dat de individualisering deels te ver was doorgeschoten: die moest geen "vrijbrief zijn voor egoïsme of onverschilligheid voor de sociale omgeving". Tegenover dit 'gesloten' individualisme plaatste hij een 'open' individualisme waarin men 'aanspreekbaar was op het rekening houden met anderen' – als dit maar niet op een paternalistische manier gebeurde.

Halsema greep daarentegen enthousiaster terug op de verworvenheden van de jaren zestig en zeventig en pleitte voor verdergaande emancipatie en een ruimere keuzevrijheid, vanuit de gedachte dat 'de belofte van de individualisering' nog lang niet was ingelost. Zij gaf deze opvatting ook vorm in een vrijzinnige visie op de arbeidsmarkt en de sociale politiek in het samen met Ineke van Gent geschreven manifest *Vrijheid eerlijk delen* (2005). Dit kwam haar niet alleen te staan op de titel 'Liberaal van het Jaar', toegekend door de VVD-jongeren, maar ook op verwijten van verrechtsing en neoliberalisme in eigen kring, geuit door de socialisten van Kritisch GroenLinks en de gemeenschapsdenkers van De Linker Wang.

Opvallend was ook de reactie van de conservatieve socioloog J.A.A. Van Doorn, die 'Vrijzinnig links' niet alleen te abstract en te weinig pamflettistisch vond, maar ook vreesde dat Halsema met haar initiatief te vroeg kwam. De tijdgeest zat haar tegen. Volgens hem stonden we pas aan het begin van een omwenteling waarin rechts het voor het zeggen kreeg en links simpelweg buiten de orde was: "De zuigkracht van het conservatieve liberalisme is momenteel te krachtig om kritische tegengeluiden, laat staan oppositionele standpunten, veel kans te geven", schreef hij in De Helling. Dat de conservatieve revolutie nog maar net begonnen was, zoals Van Doorn vaststelde, heeft Halsema inderdaad tot haar chagrijn gevonden. In de zomer van 2010 strandden de onderhandelingen over een kabinet waar GroenLinks aan had kunnen deelnemen, waarna spoedig het meest rechtse kabinet ooit werd gevormd. De historicus Dik Verkuil wijst terecht op een "tragische parallel" tussen Halsema en haar voorganger, die beiden als politicus groot gezag hadden opgebouwd, maar "strandden vóór ze het beloofde land van de Trêveszaal mochten binnengaan".

vrijheid

Moreel project

Vrijheid is een allemansvriend, zoals opnieuw blijkt uit de naamgeving van partijen zoals de PVV, die onze grondrechten en burgervrijheden reserveert voor Henk en Ingrid maar aan Ali en Fatima onttrekt. Halsema heeft geprobeerd om het vrijheidswoord terug te winnen voor links, maar het is de vraag of 'vrijheid als ideaal' (de titel van het boek waarvoor zij in 2005 een belangrijk nawoord schreef) niet meer haken en ogen heeft dan zij zich heeft gerealiseerd. Zoals opnieuw blijkt uit haar verzamelde opstellen in *Zoeken naar vrijheid* (2011) is Halsema het meest welsprekend en overtuigend als zij opkomt voor het vrije woord, de godsdienstvrijheid, de vrijheid om anders te zijn, de rechtsstaat en democratie. Maar zij is het individualisme en anarchisme van de jaren zeventig blijven idealiseren, en heeft te weinig beseft dat deze inmiddels een duistere zelfkant hebben laten zien die rechtstreeks verantwoordelijk is voor de 'hyperconsumptie, haast en hufterigheid' die zij in haar boek *Geluk!* (2008) aan de kaak heeft willen stellen. De kiemen van de huidige gezags- en cultuurcrisis liggen wel degelijk ook in die ongehoorzame jaren, en zijn lang niet alleen te wijten aan de pervertering van het 'goede', sociale en morele individualisme van de jaren zeventig door het 'slechte' marktindividualisme van de jaren tachtig en negentig.

Deze idealisering kleurt ook het emancipatie-ideaal dat GroenLinks uitdraagt. Terecht is Halsema sterker het individualistische karakter ervan gaan benadrukken, zoals in haar meest recente bijdragen over de godsdienstvrijheid. Maar het emancipatie-ideaal blijft onaf wanneer het zich beperkt tot het scheppen van gelijke kansen op vrijheid en individualiteit, met name via het onderwijs en de arbeidsmarkt, en geen morele invulling geeft aan het idee van het goede leven waartoe die vrijheidskansen moeten leiden. Emancipatie, individualisme en zelfontplooiing leiden niet vanzelf tot goed gedrag. Vrijheid is een moreel en cultureel leerproces. Wanneer we mensen alle kansen willen geven om het beste uit zichzelf te halen, kunnen we de normatieve definitie van dat 'beste' (van het goede leven) niet zonder meer aan de individuen zelf overlaten. Halsema gaat er te gemakkelijk van uit dat 'vrijheid eerlijk delen' en individualisering vanzelf leiden tot betrokkenheid, zelfbeheersing en sociaal verantwoordelijk gedrag. De risico's van een dergelijk voorwaardenscheppend beleid is echter dat het morele project leeg blijft en de linkse cultuurkritiek door een antipaternalistische reflex wordt verlamd.

Halsema's ontplooiingsliberalisme gaat er terecht van uit dat de negatieve vrijheid: het recht van burgers om gevrijwaard te zijn van dwang en onderdrukking door de overheid, moet worden geflankeerd door de positieve vrijheid: de overheid moet de vrijheid van burgers ook materieel mogelijk maken. Het positieve vrijheidsbeginsel wordt daarbij vooral gekoppeld aan (ongelijke) sociaaleconomische verhoudingen, terwijl het negatieve vrijheidsbeginsel betrekking heeft op culturele en politieke verhoudingen. De linkse vrijzinnigheid houdt immers in dat de overheid "de handen heeft af te houden van de persoonlijke relaties van mensen, hun seksualiteit, religie, hun kledingstijlen en culturele liefhebberijen. Datzelfde geldt voor de gemeenschapsverbanden die mensen stichten en de organisaties waarvan zij deel willen uitmaken". Conservatieven wil-

len precies het omgekeerde: zij richten zich op het corrigeren van levensstijlen, culturele gebruiken en privéwaarden, terwijl de sociaaleconomische ongelijkheid intact wordt gelaten (Halsema 2011: 66-68).

Het is echter de vraag of die dubbele koppeling tussen negatieve vrijheid en cultuur en tussen positieve vrijheid en economische kansen hout snijdt. Kan het emancipatieideaal wel halthouden bij een overheid die sociaaleconomische en onderwijsachterstanden vermindert en de kansen op zelfontplooiing herverdeelt, zonder zich uit te spreken over de manier waarop de beoogde positieve vrijheid wordt ingevuld? De vraag is bovendien of het ideaal van de negatieve vrijheid zo leeg (inderdaad, zo negatief) kan blijven als in Halsema's 'handen af' formulering, en of de GroenLinkse reflex om niet te willen moraliseren over cultuur, levensstijl en religie wel houdbaar is. Halsema lijkt zich vooral te richten op de ontsnapping aan externe dwang en niet of nauwelijks op de ontwikkeling van zelfregulering en interne controle. Bij nader inzien leiden de beginselen van de negatieve en positieve vrijheid echter tot dezelfde morele conclusie. Als de negatieve vrijheid niet alleen betrekking heeft op uitwendige (overheids)dwang maar ook op de inwendige dwang van onbeheerste impulsen, veronderstelt zij een positief ideaal van matiging, dus van (zelf)beperking van de vrijheid. De positieve vrijheid kan op zijn beurt niet alleen via kansen- en achterstandenbeleid worden gerealiseerd, maar vraagt op zijn beurt eveneens om een inhoudelijke, normatieve visie op het goede leven, die niet soeverein door het individu zelf kan worden bepaald, maar alleen kan worden ontwikkeld in samen- en tegenspraak met anderen.

Halsema lijkt die gedachtegang ook te onderschrijven wanneer zij vindt dat de overheid van haar burgers verantwoordelijk en sociaal gedrag mag vragen, mits zij die burgers tegelijkertijd mogelijkheden tot ontplooiing biedt. De ideale vrijzinnige burger is niet alleen mondig en autonoom, maar neemt ook maatschappelijke verantwoordelijkheid (bijvoorbeeld in de vorm van een inburgerings- of sollicitatieplicht), kent en respecteert de gangbare waarden en normen, en is actief in zelfgekozen sociale verbanden. Progressieve politiek gaat immers ook over de bescherming van kwetsbare waarden zoals natuurbehoud, zorg voor elkaar en vrije tijd. In het spoor van de publicist Pieter Hilhorst erkent zij dat vrijheid pas betekenis krijgt 'als zij gepaard gaat met een politieke conceptie van het goede leven en met verantwoordelijkheidsbesef bij het bevrijde individu' (2011: 70-74, 88). Om mensen weerbaarder te maken tegen de verleidingen van de statusjacht, de ratrace van steeds harder werken, de reclame en de materialistische consumptiedrang, is niet alleen een grotere gelijkheid van kansen nodig, maar ook een ideaal van beter leven. En dat betere leven vraagt zowel om een eerlijker verdeling van werk, zorg, leren en vrije tijd als om deugden en vaardigheden als gematigdheid, hoffelijkheid en zelfrelativering, die mensen in staat stellen zinvol met hun vrijheid om te gaan.

Dikke ikken

Als vrijzinnige partij heeft GroenLinks een broertje dood aan moraliseren, zo heeft Halsema bij herhaling verklaard. Maar zij geeft (zuinigjes) toe dat, als het gaat om collectieve waarden als gezondheid en milieu, het "nooit helemaal zonder moraliseren" kan. Maar eerst moeten we proberen de burger te verlei-

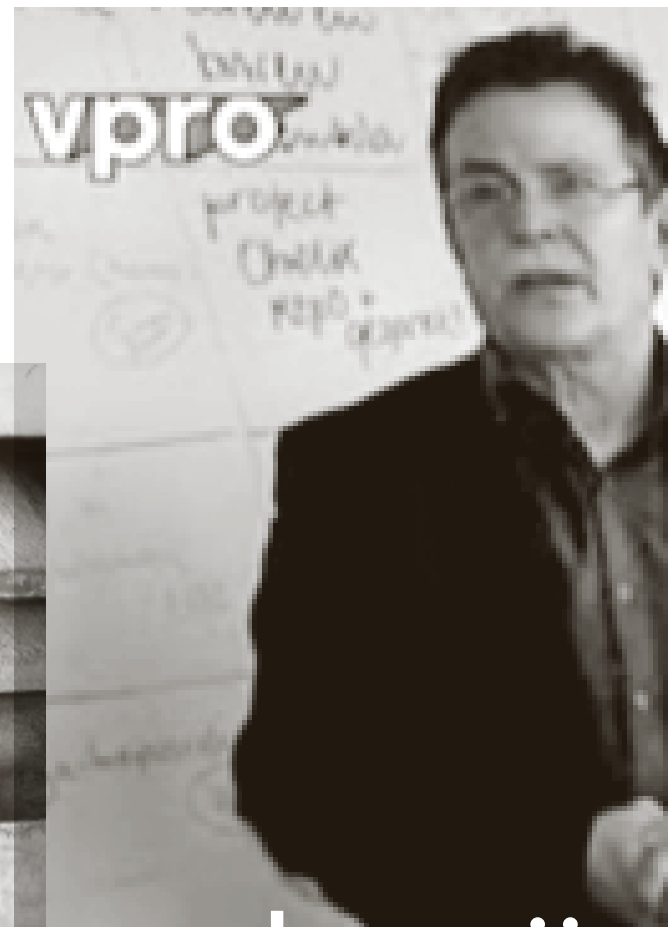
den. De overheid moet met zachte maatregelen voorwaarden scheppen voor moreel gedrag, en kan pas daarna de burger op zijn gedrag aanspreken. De vraag voor een partij die niet wil moraliseren blijft echter: "hoe stel je die consumptiemaatschappij ter discussie?" (*GroenLinks Magazine*, december 2007). Dat vergt inderdaad een robuuster moreel project. Terecht stelt Halsema dat sociale kansen moeten worden geflankeerd door "deugden van sociale betrokkenheid, kritische burgerzin, bereidheid tot overleg en respect voor verschil". In 'lichte' gemeenschappen koppelt het individu zijn keuzevrijheid aan sociaal engagement: dat is de crux van de sociale individualisering (2011: 97-98). Maar dat vereist een programma van morele opvoeding en culturele verheffing dat burgers ertoe aanzet om die deugden ook daadwerkelijk te ontwikkelen. Vrijheid leidt niet vanzelf tot vrijzinnigheid. En vrijzinnigheid is niet hetzelfde als afwezigheid van bemoeienis, maar kan juist de inhoud vormen van een nieuw beschavingsproject.

Dat nieuwe linkse beschavingsproject is des te urgenter omdat het antipaternalisme van de emancipatiebewegingen van de jaren zestig en zeventig inmiddels naar rechts is verhuisd, en bovendien een rabiate en xenofobe wending heeft genomen. Het doorgeschoten, absolute individualisme van de dikke ikken en de grote monden vormt tegenwoordig een belangrijke voedingsbodem voor populistische bewegingen, die de democratische en individuele vrijheidsrechten willen reserveren voor het eigen volk en 'vreemden' daarvan willen uitsluiten. Het moderne populisme kan dan ook worden gekarakteriseerd als een vorm van 'nationaal-individualisme': een nieuwe en curieuze mix van de beginselen van de nationale volkssoevereiniteit en de individuele (zowel meningen- als consumenten)soevereiniteit, waarbij 'ik eerst' en 'eigen volk eerst' soepel in elkaar overlopen (Pels 2011). Het is verontrustend dat 'ons eigen' individualisme op die manier kan worden genationaliseerd en kan ontaarden in vormen van uitsluiting en discriminatie die in sommige gevallen de grenzen van het racisme overschrijden.

Laten we dus oppassen met 'vrijheid als ideaal'. Als emancipatie niet vanzelf leidt tot goed gedrag en het individualisme niet vanzelf sociaal is, moet het vrijheidsstreven worden verdiept met een moreel project van matiging, zelfbeheersing, zelfrelativering en sociale verantwoordelijkheid. Dit project kan (met een knipoog) 'vrijzinnig paternalisme' worden genoemd.

Vrijzinnigheid betekent dat men leert leven met openheid, pluralisme, flexibiliteit, ambivalentie en onzekerheid, en dat men die houding actief uitdraagt in de richting van degenen die deze waarden ontkennen. Terwijl vrijheid gemakkelijk kan leiden tot een onverschillig relativisme (ik doe mijn ding, jij doet jouw ding) vergt vrijzinnigheid een actieve, weerbare strategie die eisen stelt aan de manier waarop (andere) mensen denken en leven. De politieke bescheidenheid die kenmerkend is voor de vrijzinnige houding wordt immers begeleid door een pertinente onbescheidenheid: het besef dat je de waarheid niet in pacht hebt, houdt in dat anderen die waarheid evenmin bezitten. Vrijzinnigheid is een paradoxale combinatie van twijfel en zelfverzekerdheid, van relativiseringsvermogen en vastberadenheid bij de verdediging van de eigen traditie, waarden en identiteit (Tirez 2010; Ter Borg 2010).

Vrijzinnigheid is daarmee de openingszet in de morele dialoog die burgers onderling, burgers en professionals en burgers en overheden met elkaar aangaan. Beschaving bestaat niet alleen uit een aantal leefregels, deugden, normen en waarden, maar ook uit vaardigheden om daarover op een vreedzame en productieve manier van mening te kunnen verschillen. Het vrijzinnig paternalisme is daarom niet dwingend of verplichtend, maar dialoog- en onderhandelingsgericht; het laat ruimte aan mensen om andere keuzes te maken (zie onze mooie gedoogtraditie). Het verschilt daarin zowel van de ouderwetse bemoeizucht van betweterige overheden en professionals als van de omgekeerde betweterij van zelfgenoegzame, soevereine burgers die zich niets meer door anderen laten zeggen. Noch de overheid, noch professionals noch burgers kunnen een exclusieve claim leggen op de inhoud van het goede leven: vrijzinnigheid betekent juist dat al deze waarheidsaanspraken moeten worden gerelativeerd. Pas als deze gematigdheid en

'de vrije wil van de vrije

bescheidenheid postvatten in de samenleving, als goedbedoelde bemoeienis niet meteen wordt weggezet als ondraaglijke betutteling, kan er een vruchtbare dialoog ontstaan over de inhoud van het goede leven en een vrije maatschappij.

Verheffing

Politiek en moraal horen dus bij elkaar, zoals Halsema zelf onderstreept, en deze verbinding is voor politici eigenlijk vanzelfsprekend: "Door te moraliseren over maatschappelijke wrijvingen en sociale misstanden beïnvloeden wij het dagelijks verkeer tussen mensen". Ons streven naar een hogere politieke moraal, zo zei ze in een reactie op het normen- en waardenoffensief van Balkenende, moet beginnen met "de erkenning van ons menselijk tekort" (2011: 84, 86). Haar eerste 'ideologische' interview als leider van GroenLinks besloot zij als volgt: "Ik ben een kind van de jaren zeventig, van de beweging die nu belachelijk wordt gemaakt, die mensen wil verleiden zich maatschappelijk te gedragen en de gedachte koestert dat je mensen kunt verheffen tot een andere levensstijl" (*de Volkskrant* 27.12.03).

Dus als we een volgende stap willen zetten in het groenlinkse streven naar emancipatie, moet de vrijzinnigheid worden uitgebouwd tot een moreel beschavingsproject: een project van vrijzinnige verheffing. Alleen zo kunnen we de vrijheid matigen en het individualisme daadwerkelijk sociaal maken. Dat is geen terugtocht naar de ouderwetse sociaaldemocratie of het sociaal-christelijke gemeenschapsdenken, maar een ethische verdieping van de vrijzinnig-linkse politiek die Femke Halsema heeft ingezet. Dat zij zelf bij die stap elegant is blijven rusten op het achterbeen, geeft ons nu de mogelijkheid om ons gewicht te verplaatsen en op het voorbeen te gaan staan.

=

Literatuur

- Remieg Aerts, *Het aanzien van de politiek*, Amsterdam, Bert Bakker 2000.
- Meerten ter Borg, *Vrijzinnigen hebben de toekomst*, Zoetermeer, Meinema 2010.
- J.A.A. van Doorn, 'Tegen de stroom in', *De Helling* zomer 2004, p. 10-11.
- Femke Halsema, *Geluk! Voorbij de hyperconsumptie, haast en hufterigheid*, Amsterdam: Bert Bakker 2008.
- Zoeken naar vrijheid. Teksten 2002-2010*. Amsterdam, Bert Bakker 2011.
- Dick Pels, *Het volk bestaat niet. Leiderschap en populisme in de mediademocratie*. Amsterdam, De Bezige Bij 2011.
- Paul Rosenmöller, 'De toekomst in aanbouw', in Paul de Beer e.a. *De toekomst in aanbouw*. Utrecht: Wetenschappelijk Bureau GroenLinks 1997.
- Bart Snels (red.), *Vrijheid als ideaal*, Amsterdam, SUN 2005.
- Andreas Tirez, 'Niet-weten is onze identiteit', *Nieuwsbrief Liberales* 287, 5 november 2010.
- Dik Verkuil, 'Vrijzinnig links. Zin in de toekomst met Femke Halsema 2002-2010', in Paul Lucardie & Gerrit Voerman (red.) *Van de straat naar de staat? GroenLinks 1990-2010*. Amsterdam, Boom 2010.

Een week lang serveerde de Vpro/Vara-kantine geen vlees en vis. In plaats van de gewone kroketten lagen er risotto-kroketten en andere hapjes in de vitrines. Veel mensen waren in hun wiek geschoten, waaronder Bart Tromp, die zijn afkeer van de actie stellig verwoordde. In diezelfde week werden er in Nederland 400.000 varkens gedood ten behoeve van de vrije mens.

Collage: Mark Schalken, met beelden uit het Vpro-programma 'Vis noch vlees' van regisseur Britta Hosman en van Stichting Varkens in Nood (zie www.varkensinnood.nl).

mens wordt uitgeschakeld.'

Tussen halve revoluties

De opstanden in het Midden-Oosten hebben het falen van de internationale gemeenschap pijnlijk aan het licht gebracht. Drie tips voor de omgang met dictators.

Zo snel als de internationale media de opstanden in het Midden-Oosten en Noord Afrika tot revolutie bestempelden, zo snel wordt die these nu weer afgedaan.

Nu stellen revoluties in feitelijk perspectief meestal niet zoveel voor (hoeveel mensen zaten er ook weer nog gevangen in de Bastille tijdens de bestorming, een stuk of zeven?) na verloop van tijd krijgen ze vaak steeds meer (symbolische) waarde. Het is nog veel te vroeg om te oordelen wat er nu precies gebeurt en gebeurd is in de regio. Belangrijker is dat het al dan niet tijdig realiseren van de eisen van de protestanten nu al lijkt te worden gebruikt als hefboom voor een veel te vroege terugkeer van cynisme over de regio: ach ja, als het geen *echte* revolutie is kunnen we wel weer overgaan tot de orde van de dag.

Als de opstanden een ding pijnlijk hebben blootgelegd, is het de inertie, het gebrek aan visie en de tweeslachtige sulligheid van de internationale gemeenschap. Een gebrek aan daadkracht, dat helaas al heel ver teruggaat. De EU en de VS buigen zich over een nieuwe strategie voor de regio, maar lijken niet in staat tot zinnige zelfreflectie en verdieping in een meer constructieve rol. De regering Obama komt snel met wat nieuwe financiële injecties maar wijzigt inhoudelijk tot dusver weinig. De EU komt ook met een

smak geld en Catherine Ashton (de nieuwe Solana) bepleitte in een opmerkelijk artikel in de *New York Times* een regionale aanpak waarin Money, Mobility en Market Access centraal worden gesteld. Voor dat laatste valt wat te zeggen. Maar verder gaat het stuk volledig voorbij aan de politieke realiteit in de regio en, belangrijker, aan de bijzonder weinig constructieve rol die de EU in het verleden in de regio heeft gespeeld.

Juist hier is een wereld te winnen en progressieve politiek zou hierbij het voortouw moeten nemen. De tijd is meer dan rijp voor een investering in een duurzame en grondige herziening van het beleid richting de regio. Wij kunnen geen grote rol spelen in het laten slagen van revoluties en wederopbouw, dat is aan de mensen in het land zelf. Wel kunnen we schoon schip maken met een verleden van het onbeperkt en ongecontroleerd sluizen van geld naar regimes zonder daarbij transparantie en rekening te eisen. Ook kunnen we duidelijkheid scheppen in onze rol en behoort een minder tweeslachtig beleid tot de mogelijkheden. Ondanks de opstanden zullen (op zijn minst een aantal) van deze regimes niet zonder slag of stoot verdwenen zijn. Onze verhouding tot dictators of de bolwerken achter dictators blijft de komende periode van belang. In dat kader alvast drie tips:

WB-Bericht

en hele waarheden

- Stel niet alleen voorwaarden maar leef deze eindelijk ook eens na.

Via Europese akkoorden worden er grote hoeveelheden geld naar de regio gesluisd. Maar geoormerkt geld voor zaken als mensenrechten wordt meestal aan heel andere dingen uitgegeven. Dankzij de technocratische blik van Europese beleidsmakers die dit toestaan omdat ze denken dat het nodig is om regimes te *appaïseren* (de bekende belangenverstrengeling) kan dit gebeuren. Het weglaten van condities is helemaal niet nodig om de relaties met deze regimes goed te houden - regimes hebben het geld hard genoeg nodig om mee te gaan. De enige die wel eens werk heeft gemaakt van deze voorwaarden is notabene George W. Bush. In 2003 zegde hij Mubarak de wacht aan waaraan hij – beledigd en wel - meewerkte. Dit resulteerde in een niet onbelangrijke politieke opening. Mubaraks of de komst van nieuwe Mubaraks blijven voorlopig in de regio aan de orde, en het stellen en naleven van voorwaarden dus ook.

- Wees consistent.

Het is lastig laveren met regimes waar soms economische belangenverstrengeling mee bestaat. Toch is het heus mogelijk en wenselijk om alert te blijven op mensenrechten en ze niet als wisselgeld te gebruiken. Zo heeft bijvoorbeeld de langdurige stilte in Europa over mensenrechten in Iran het regime voor geen millimeter afgehouden van de verdere ontwikkeling van zijn kernwapenprogramma. Integendeel, het onthulde slechts de enorme Europese zelfoverschatting van de eigen mogelijkheden. Ook belangrijk: kom niet alleen op voor de mensenrechten van seculiere activisten, maar laat je ook horen als Moslimbroeders of anderen worden onderdrukt. Hou tegelijkertijd op met het uitzenden van dubbele signalen – zoals Obama en Clinton deden toen ze Mubarak in 2009 nog als democratische *family friend* bestempelden tijdens een warm onthaal op het Witte Huis, terwijl ze bijna gelijktijdig in Ghana Afrika opriepen verder te democratiseren. Door dergelijke dubbele boodschappen en het eenzijdig steunen van seculiere activisten zijn we onze geloofwaardigheid in de regio volledig kwijt geraakt. Willen we daar iets van terugkrijgen, dan moeten mensenrechten consistent ter harte worden genomen.

- Leg de zere vinger steeds weer opnieuw op de zere plek van energie(on)afhankelijkheid.

We weten allemaal hoe belangrijk dit onderwerp is. En toch blijft het te stil op dit thema. Juist vanuit een groene politiek perspectief heeft het zin een inhoudelijk verhaal te ontwikkelen als onderdeel van het huidige nabuurschapsbeleid. De effecten van het inzetten van zo'n beleid zal op de lange termijn bovenstaande twee punten vanzelf overbodig maken, omdat het hanteren van een dubbele moraal dan van elk motief ontdaan wordt.

=

Dick Pels, *Het volk bestaat niet. Leiderschap en populisme in de mediademocratie*

Het populisme blijft verbazen en verontrusten. Is het een acute bedreiging van de vertegenwoordigende democratie, of juist een uitdaging aan het politieke bestel om zichzelf te vernieuwen? Dick Pels stelt dat er een nieuwe, optimistische elitetheorie van de democratie nodig is om de gevaarlijke kanten van het populisme te kunnen weerstaan.

Hij vindt de populistische kritiek op de geslotenheid van het parlementaire en partijenbestel in veel opzichten terecht. Politieke

elites zijn nuttig en nodig, maar zullen altijd neigen tot arrogantie en machtsmisbruik. Om dit gevaar te bezweren, kan de anti-elitaire en antipolitieke inslag van het populisme een belangrijke inspiratiebron zijn. Het paradoxale van de populistische uitdaging is dus dat de democratie tegelijkertijd meer elitair én meer populistisch moet worden. Niet de heerschappij van het volk (een populistische fictie) maar de wisselwerking tussen gekozen elites en burgers vormt het hart van de democratie.

Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000
www.groenlinks.nl

RAAD VAN ADVIES
Dirk Holemans
Lot van Hooijdonk
Henrike Karreman
Thomas Mertens
Tof Thissen

MEDEWERKERS
Dick Pels · DIRECTEUR
Anne de Boer
Katinka Eikelenboom
Erica Meijers
Gerrit Pas
Annie van der Pas
Noortje Thijssen
Josse de Voogd (project-
medewerker)

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

De lobby voor kernenergie heeft na de ramp in Fukushima een flinke klap gekregen. Maar erg succesvol was ze toch al niet: de enige energiebron die echt bezig is aan een opmars, is duurzame energie.

Rond de millenniumwissel is de term renaissance in opkomst gekomen voor de hernieuwde populariteit van kernenergie. Die populariteit is vooral te verklaren door twee factoren: stijgende olieprijs door geopolitieke spanningen in het Midden-Oosten en klimaatverandering. Als je de volledige productieketen van uraniummijnen tot afvalopslag in ogenschouw neemt, kun je lang discussiëren over de hoogte van CO₂-uitstoot van kerncentrales, maar het is wel algemeen erkend dat kernenergie een lagere CO₂-voetafdruk heeft dan kolencentrales of gascentrales. Als klimaatmaatregel werd dan ook sinds 2001 steeds vaker kernenergie bepleit, meestal onder de verhuulende terminologie *low-carbon strategies* om kernenergie in dezelfde categorie te laten vallen als duurzame energiebronnen.

Maar hoe zit het nu echt met die renaissance? Kernenergie is slechts theoretisch in opkomst. Wat gebeurt er namelijk echt in de wereld?

Ten eerste bereikte het aantal reactoren met slechts een toename van twintig ten opzichte van 1989 in 2002 een record van 444 reactoren, maar is dat inmiddels gedaald tot 437 reactoren in 2011. Als we de zeven 'tijdelijk' gesloten reactoren van Duitsland als definitief gesloten beschouwen, komen we zelfs uit op 430 reactoren; bijna weer terug naar het niveau van 1989.

Ten tweede worden er de komende jaren naar verwachting een groot deel van de kerncentrales gesloten. Ooit opende Koningin Elizabeth II in Cumberland, Verenigd Koninkrijk, op 17 oktober 1956 de eerste commerciële kernreactor ter wereld. De koninklijke betrokkenheid liet zien dat kernenergie gelijk stond aan vooruitgang en moderniteit: een moderne vorm van energie die ons minder afhankelijk moest maken van fossiele brandstoffen. De oliecrisis in jaren zeventig bete-

kende de grote sprong van kernenergie. De bouw van nieuwe kernreactoren bereikte een tijdelijk hoogtepunt in 1989 met 424 draaiende reactoren wereldwijd, drie jaar na Tsjernobyl en tien jaar na Three Miles Island. In 1979 toonde de ramp van Three Miles Island al duidelijk aan dat kernenergie geen veilige manier van energie opwekken is, maar voor Europa betekende Tsjernobyl een einde aan de kernenergie-hausse. In Nederland verdwenen de plannen voor drie nieuwe kerncentrales van tafel. In Italië werden alle kerncentrales onmiddellijk gesloten. En in veel andere Europese landen was de bouw van nieuwe centrales voortaan taboe. Kernenergie leek ten einde.

Althans, op termijn. Want het afbouwen van kerncentrales kost tijd. Op dit moment is de gemiddelde leeftijd van alle kernreactoren wereldwijd 26 jaar. Van de intussen gesloten kernreactoren is dat 22 jaar. In Europa staan vooral veel oude kerncentrales die wachten op sluiting, hoewel we net doen of we nog jaren kunnen doorgaan. Zo leidt de bestaande wetgeving in België, die uitgaat van een maximale levensduur van veertig jaar, tot het sluiten van haar zeven reactoren tussen 2014 en 2025. Een wetsvoorstel om deze sluitingen uit te stellen met tien jaar wacht nog op goedkeuring van een nieuw kabinet. In Nederland is de sluiting van Borssele uitgesteld naar 2033, wat neerkomt op zestig jaar operatietijd. Een tijdsduur die nog nooit vertoond is en waarmee Nederland het record van 48 jaar zou verbreken. Van de nu draaiende reactoren is de verwachting dat de komende tien tot vijftien jaar meer dan honderd wegens ouderdom zullen worden gesloten.

Ten derde worden er nauwelijks nieuwe reactoren gebouwd. In de Verenigde Staten wordt er één concreet gebouwd, in Tennessee. Overigens wordt hier al aan gebouwd sinds 1973... En in Europa? In Finland en Frankrijk wordt er concreet gebouwd aan elk één centrale, waarbij Finland in 2005 de primeur had door voor de eerste keer sinds vijftien jaar in Europa weer aan een nieuwe centrale te beginnen. De bouw in Finland ligt nu al vier jaar achter op schema en de kosten zijn ondertussen verdubbeld, waarbij het onduidelijk is wie voor die hogere kosten moet gaan opdraaien. In Frankrijk is de bouw van een nieuwe reactor (Flamanville-3) gestart in 2007, maar ook hier is de bouw al drie jaar vertraagd en zijn de kos-

ten vijftig procent hoger dan geraamd. Formeel zijn er ook vier centrales in aanbouw in Bulgarije en Slowakije, maar in beide landen zijn die constructies in 1989 opgeschort door de politieke veranderingen en de lessen van Tsjernobyl. Beide landen hebben problemen met de herstart door niet-kloppende vergunningen. In andere Europese landen bestaan de plannen op dit moment alleen nog op papier, maar is tot nu toe geen spade in de grond gegaan door problemen met het vinden van financiers. De enige renaissance van kernenergie die je theoretisch overleefd kan houden, vindt plaats in Azië, of beter gezegd China. Daar zijn formeel 27 nieuwe reactoren in aanbouw. Maar Fukushima heeft geleid tot een tijdelijk moratorium op nieuwe aanvragen in China. De Aziatische renaissance heeft op zijn minst een knauw gekregen door Fukushima.

Lobby

Als alle cijfers van kernenergie op een rij zijn gezet, is de enige conclusie dat de renaissance van kernenergie vooral op papier bestaat. Daarmee heeft de kernenergie-industrie wel een succesvolle lobby op haar conto geschreven. Het gevoel is namelijk dat kernenergie aan een opmars bezig is, terwijl alternatieven als wind en zon nog in de marge zitten. Als de opkomst van kernenergie tegenvalt, hoe zit het dan met het in de marge zitten van zon en wind? Ook hier helpt het om naar de cijfers te kijken.

Hierbij is het van belang om te kijken naar de jaarlijkse cijfers nieuwe stroomaansluitingen mondiaal. Waar sinds 1990 kernenergie niet boven de tien GW extra komt, zit windenergie hier al sinds 2005 boven en nadert windenergie in 2010 het getal van vijftig GW extra. Oftewel: windenergie stijgt harder dan kernenergie. Sinds een paar jaar geldt dit ook voor PV (zon).

Dit zijn mondiale cijfers. Voor Europa is de trend nog duidelijker. Van de totale elektriciteitsvraag wordt binnen de EU ongeveer dertig procent opgewekt door kernenergie, waarbij dit gemiddelde vooral zo hoog ligt door Frankrijk (hier is ongeveer 75 procent van de totale stroomproductie afkomstig van kernenergie). De verwachting voor 2020 is dat dit percentage niet veel zal toenemen, of juist zal afnemen als het effect van Fukushima wordt meegenomen (uitfasering in Duitsland, geen nieuwe centrales in Italië etc.).

Duurzame stroom ligt op dit moment

NIEUW NIEUW NIEUW

in Europa tussen de vijftien en twintig procent en neemt snel toe. Met name landen als Denemarken (nu al twintig procent windenergie), Spanje (een totaal van 35 procent, voornamelijk zon en wind) en Duitsland (bijna twintig procent) hebben een snel toenemende duurzame stroomproductie. Deze toename wordt gedeeltelijk veroorzaakt door Europese doelen: in 2020 moet de hele energievoorziening voor twintig procent van duurzame bronnen komen. Maar omdat sectoren als landbouw en transport niet zo snel kunnen groeien, betekent dit vooral een verduurzaming van de Europese stroomproductie. De verwachting van het Europese Milieu-Agentschap is dan ook dat in 2020 35 procent van de EU-stroomproductie uit duurzame bronnen komt. Kortom: in tien jaar tijd zijn de duurzame bronnen kernenergie voorbij gestreefd.

En als we dan nog eens dertig jaar verder kijken, wordt de situatie voor kernenergie nog een stuk somberder: ongeveer elke maand laat een nieuwe wetenschappelijke studie zien dat de EU in 2050 haar stroom volledig uit duurzame bronnen kan halen. Als daar tenminste politiek voor wordt gekozen. Dat is ook hoe het debat nu moet zijn: het is een politieke keuze of je atoomstroom wilt of duurzame stroom. In Duitsland wordt die discussie op dit moment ook zo gevoerd. Nederland en België lopen in die discussie hopeloos achter.

Niet alleen in absolute hoeveelheden sluit de *window of opportunity* voor de kernenergie-industrie. Ook in productiekosten zijn de cijfers voor kernenergie hard. Laten we beginnen door naar de bouwkosten van kernenergiecentrales te kijken. Bijna elke energievorm wordt door de jaren heen goedkoper dankzij een leercurve: ervaring en technologische vooruitgang drukt de kosten. Een kostencurve laat dus bijna altijd een dalende trend zien. Bijna altijd, want bij kernenergie is het tegenovergestelde gaande. Kijk naar de Verenigde Staten. Waar de eerste bouw van een kerncentrale kosten kende van ongeveer duizend dollar per te produceren kWh begin jaren zeventig, waren die kosten gestegen naar een niveau van vijfduizend dollar per kWh mid jaren negentig. Een verviervoudiging dus van de kosten ondanks de toch flink opgedane ervaring over die 25 jaar. Of neem het andere kernenergieland Frankrijk. Over diezelfde periode van 25 jaar zijn de bouwkosten per opgewekte kWh in Frankrijk

meer dan verdrievoudigd. Na Fukushima zullen de aangescherpte veiligheidseisen voor de bouw van kerncentrales leiden tot nog meer kosten. Een minder prettig vooruitzicht voor de kernenergielobby.

En duurzaam? Die bronnen laten klassiek dalende kosten zien dankzij de leercurves. De prognoses voor 2020 zijn dan ook positief: wind op land zal in totale kosten rond de twee euro per kWh gaan liggen aldus de *Performance and Innovation Unit* van de Britse regering. Wind op zee zal iets duurder zijn door de hogere installatiekosten, alhoewel dit weer deels gecompenseerd wordt door beter energie-efficiency. Volgens dezelfde bron van de Britse regering maximaal drie euro per opgewekte kWh. En kernenergie? In de opwekking komt kernenergie neer op drie tot vier euro per kWh. Wind op land en op zee zon zijn dus aanzienlijk goedkoper.

Zonne-energie zal in 2020 nog wel duurder zijn, maar dan kijken we alleen naar de totale directe kosten. En daar heeft kernenergie nog een nadeel. Ten eerste is er geen verzekeringsmaatschappij die garant staat voor honderd procent van de mogelijke kosten als het misgaat. Oftewel: de overheid neemt een groot deel van die verantwoordelijkheid voor de bouw van een kerncentrale op zich. En ook het opruimen van een oude gesloten kerncentrale (*decommissioning*) is tot nu toe nog nooit mogelijk geweest zonder financiële steun van de overheid. De meeste ervaring heeft het Verenigd Koninkrijk, waar tot nu toe de overheid telkens moest bijspringen omdat de kosten hoger uitvielen en/of het einde van de centrale eerder was dan voorzien.

Deze indirecte kosten maken het toekomstplaatje voor kernenergie nog somberder, helemaal omdat het probleem van kernafval tot nu toe totaal niet belicht is in dit stuk. Met al deze feiten op een rij wordt het wel duidelijk waarom de kernenergielobby erg zenuwachtig wordt naarmate die *window of opportunity* snel sluit.

Toys for boys

Blijven we met één vraag zitten: waarom wordt er zo intensief gelobbyd voor kernenergie? Het is natuurlijk gissen, maar er is wel enige verklaring voor te geven. Belangrijkste reden is de voorspelbaarheid van kernenergie, als de centrale eenmaal draait. De operator weet precies hoeveel stroom hij per dag zal leveren, wat een stabiele situatie oplevert, zowel qua produc-

tiehoeveelheid als qua prijs. Een bedrijf dat gewend is aan gecentraliseerde stabiel draaiende kolencentrales is dus snel geneigd om over te stappen op kernenergie. En jawel; zie daar de verklaring dat dezelfde grote spelers die nadenken over kernenergie degenen zijn die nu de elektriciteitsmarkt beheersen. In die zin is kernenergie een continuering voor dezelfde marktpartijen.

Duurzame energie gaat om veel meer productie-eenheden die afhankelijk zijn van meteorologische omstandigheden die veel minder goed in te plannen zijn. Maar niet onmogelijk als je goed investeert in een bredere infrastructuur en goed nadenkt over opslagcapaciteiten, bijvoorbeeld met bestaande waterkrachtcentrales. En zeker niet onmogelijk als je nu investeert in centrales die de fluctuaties van duurzame bronnen goed kunnen opvangen, zoals beter regelbare gascentrales. Het vergt echter wel een cultuurverandering in bestaande energiebedrijven. Gemakzucht is dus zeker ook een factor in dit spel.

Daarnaast speelt natuurlijk de angst voor meer spelers op de markt ook een belangrijke rol. De RWE's en Vattenfall's van deze wereld investeren veel liever in een paar grote centrales die ze zelf in bezit hebben, dan dat ze vele kleinere molens en zonnecellen in de handen geven van veel kleine producenten, veelal gewone huizenbezitters die hun eigen energie kunnen opwekken. Tel daarbij nog op het *toys for boys*-gevoel dat onmiskenbaar ook een rol speelt en de kernenergielobby is grotendeels verklaard.

Graag geeft die lobby het gevoel dat we aan de vooravond van een nieuwe kernenergiedoorbraak staan ten opzichte van een kleinschalige, romantisch maar weinig zoden aan de dijk zettende duurzame energie-concurrent. Die lobby is de laatste tien jaar redelijk effectief geweest. Maar Fukushima heeft de rollen weer omgedraaid: nu moet de kernenergielobby weer aantonen waarom zij toch voor kernenergie zijn in plaats van dat de tegenstanders moeten uitleggen waarom ze tegen zijn. Met een snel sluitende *window of opportunity* voor kernenergie kan Fukushima daarmee de nekslag zijn voor kernenergie. Maar niet getreurd: de echte duurzame alternatieven nemen die plek in de energiemix graag in. Nu nog politici die dat inzien.

=

Portretten van Utrechtse prostituees

Joppe van Dijk studeerde aan de Hogeschool voor de Kunsten in Utrecht (HKU). "In mijn eerste jaar kregen we de opdracht een wereld te ontdekken die niet de jouwe was, en daar op zoek te gaan naar verhalen. Ik ben toen met prostituees gaan praten over hun baan, hun leven en hun problemen. Tegelijkertijd

maakte ik foto's als het mocht. Ik schetste als ze liever niet gefotografeerd werden. De gesprekken waren vaak bijzonder en intiem en lieten mij hun (nare) wereld ontdekken.

In totaal heb ik met ruim 25 prostituees gepraat en de vijf meest indrukwekkende interviews uitgewerkt tot een portret. Het bestaat uit twee delen: een visueel portret

van de persoon in zwartwit en hun verhaal opgeschreven in combinatie met een illustratie van een plek in hun 'raam/kamer.' De verhalen zijn schokkend, rauw en regelmatig verbazingwekkend. Zelf was ik erg onder de indruk van de kracht van sommige vrouwen en van de soms extreem heftige situaties. Het was een van de meest leerzame en bijzondere projecten die ik op de HKU gedaan heb."

Ik ben EEN ZELFSTANDIG Ondernemer

↓
• Ik kies ZELF mijn vertijden
• ↳ wanneer ik maar wil
gemiddeld
10 uur per dag

↓
(veel?!)
Klanten?! → Alle leeftijden!

↓
"en je jongste?"
↓
nou... jonger dan jij...
↓
5/6 jaar geleden
Kom ik uit ↳
2-3-5 per dag
↓
Soms helemaal niemand

Ik heb Familie in Dominicaanse Republiek

Nee, ik heb geen husband

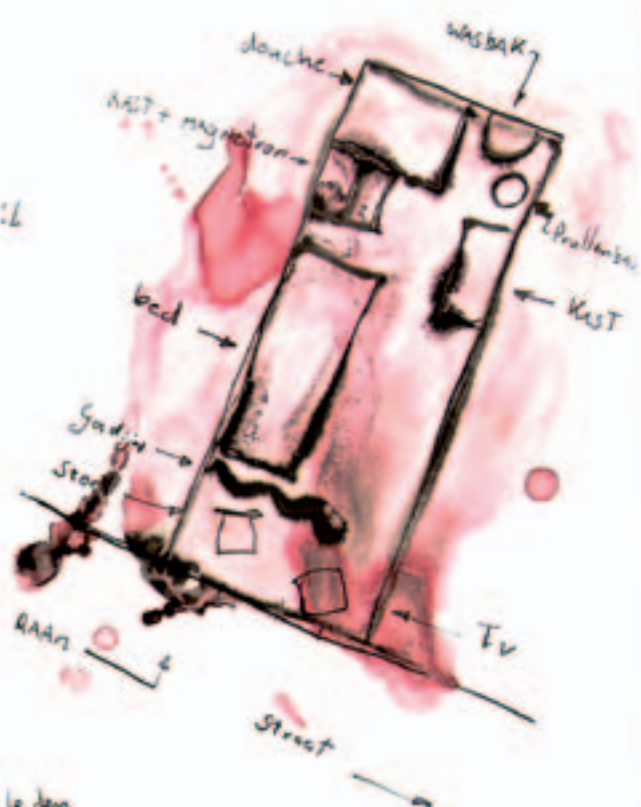
↳ ook geen kinderen.

↳ mijn familie wel.

Ik houd van alle soorten

eten: chinwa, sate, chicken en grieks is ook heerlijk.

En gewoon patat natuurlijk

Op en neer naar
Utrecht voor werk

Nu in Amsterdam

de meeste.

↓
ik ga elke dag
heen & weer met de
trein.

↓
en ik heb
geen huisdieren

"Je bent altijd welkom!!"

